

ISSN 0132-9626

Кумыкский

Дагъыстанлы къатын

3/2018

**Май... Вовсю щебечут птицы,
И парад идет в столице.
В орденах шагают деды.
Поздравляем с Днем Победы!**

Къулакълары бар— эшитер

Журналыбыз сийрек чыгъагъаны саялы, агъвалатлагъа гъазиринде сесленме бажарылмайгъанына бек талчыгъаман, даим шогъар кантэтемен. Бусада, Къызлардагы если къатынлагъа этилген чапгъынны гъакъында айтмай туруп болмайман. Бизин, гъатта бир къалкъыны тюбюнде яшайгъан адамларбыз түрлө-түрлө ойларда турагъанын, гъар бир заттъа башгъа-башгъаянашагъанын айтма сюемен. Гъакъылы ёкъ инсангъа англатмакъыны да, ойлюге зурнай сокъмакъыны да бир башгъалыгъы да ёкъ деме къарайман...

Студентлер булан лакъыр этген сонг билдим – олар гъалны менден де яхши англатып бола экен. «Шо тайпалар эгерден гавурну ойлтурсем, шексиз күйде Женнетге тюшежекмен деп ойлашалар», – деди студентлерим.

Шо даражагъа биз нечик етишип болгъанбыз?! Шолай чактырыланы къайсы дин китапларда тапмагъа бола?! Яратгъаныбыз килисаны алдында ойзюню улланасы чакъы гъюнагъызыз къатынланы ойлтурген жагъил адамны гертиден де Женнетге алармы экен?! Ону булан бирче Женнетде болма ким сюер?!

Нечик-алай да, биз тоз яшамайбыз.. Тоз де, адилли де яшамайбыз!

Динге инанагъан адамланы хатирин къалдырмасдай бек сакъ болуп язма къарайман. Тек адам ойлютюрюнүү дин булан не аралыгъы бар?! Студентлеге: «Женнетге башгъа ёллар булан тюшме бажарыламы?» – деп сорайман. Шону билмеймен деп сорамайман, магъа оланы жавабын эшитmek – инг агъамиятлы. Бирлери: «Балики, ол шо күйде Женнетте тез тюшермен деп ойлаша болгъандыр», – дейлер.

«Калгъанларыгъыз да шолай ойлашамысыз?» – деп

енгилмеймен. Шюкюр Аллагъъа, бираз паракат болдум. Кёбюсю шолай гъисапламай, жинаятчи шолай ойлаша болгъандыр деп англатма къарай.

Шо вагьши террорчу ишлени жагыладамлар, уланлар ва къызлар этегенине сиз де тергев бергенсиздир деп тураман. Неге шолай бола? Неге Женнетте янгыз жагъиллер тюшме сюе? Мени соравум не къадар къылыкълы, оравлудур билмеймен, тек шо мени гъаман сайын къыйнай...

Озокъда, жавалны бизин адилсиз күйде къурулгъян жамият яшавубуздан тапма боладыр. Амма шо күйде халкъыны кёп яны яшай: гъар түрлө ишлер булан долана, тынч-къыйын буса да яшларын ойсюре, сююнелер, къайгыралар... Не Жагъаннемге, не Женнетге алгъасамайлар...

Бизин Дин управленини жамият яшавдагъы ери гъакъында ойлашаман. Абурлу дин къуллукъчулар ойсюп гелеген яш наслуну дин англавларын артдырывда уллу къошум этме болар эди деп эсиме геле. Янгыз сёз, насиғъат булан тюгюл, гъар бир ишинде де ойзлени рагымулугъун, адиллигин гёрсетип. Мисалучун, межитлени айланасында тюкенлер къурмай, чагындагъы адамлагъа бир түрлө кёмек болардай гъакъызыз медпунктланы, ашханаланы ачмакъа неге ярамай? Жагъиллер булан англатыв лакъырланы юртмекни аслу мурады – оланы динни рагымулукъга ва адилликке таянгъан кюрчю англавларына тюшүндүрмек.

Биз, дагыстанлылар, ою-гъакъылы башданбаракъ гетген адамны ахыры нечик битегенни бек яхши билебиз. Тек шону булан не зат буса да, бир зат этме герек чи..

Бирче... Гъар гюн... Гъар мюгълетде...

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

САВ КЪАЛГЪАН СОЛДАТЛАР

Офицер яралангъан солдатланы бирисине ювукъ болуп, тапанчасын тёшюнө тиреп атышды. Сонг бирден кисесинден гиччерек сари тюсдеги къонгуравну чыгъарып, шону булан силлеме башлады. 5

МАГЪА АНА БОЛСАГЪЫЗ ЯРАМАЙМЫ?

У. Качалова интернатда алдагъы бузукъ күйлени къойма ярамайгъанынгъап, хыйлытарбиялавчуланы ишинден тайдырды, меники, сеники деп, яшланы айырмайгъан касбучуланы чакъырды..... 10

БИЗИН ПАТИМАТ

Патиматны яшаву ойзюнде бир ёла-кында ёкъ таза кагъыз япыракъ йимик. Шолай оймюр сюрген, тап шо күйде анасындан, улланасындан улыгъюлыш, авлетлери де, торайлары да яшай. Патимат олар учун герти къурдаш да, насиғъатчы да дюр. 28

ШАГЬНЫКЪЫЗЫ-ПЕРИХАН-ХАNUM

Перихан-ханумну 1578-нчи йылны февраль айны 12-нде Казвинде жазалайлар. Ону къангъа боялгъан, уюшгъан чачлары булангъы гесилген башын бары да халкъ гёрсүн деп, шагъарны къапула-рына илелер. Жазалангъан гюн ойзюнде къумукъ къан агъагъан шагыны къызына 29 йыл бите болгъан. ... 30

Бүгүн бизин журналны жылтында Да-гъыстаннын ат къазангъан муаллими, Россиянынгде яхшы дарс беривчюсү Нюрганияят Абдулгъамитованы сураты ерлешдирилген.

Нюрганияят Каламутдиновна Абдулгъамитова Магъачкъалада тувгъан ва оьсген. Атасы – Каламутдин Бамматкъазиев тёбенкъазаншлы, къумукъ. Анасы Жувайрат Рабадановна Дахадаев районну Сутбук деген дарги юртундан.

Нюрганияят Абдулгъамитова:

«Яңғыз оъзюмню үльгюм булан иштагъландырма боламан»

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Нюрганияят Каламутдиновна – гъайлы олжа ва ана. Эри ва эки авлети ону янғыз яшав маңнасы болуп къалмай, герти аркъатаяву да дюр. Ол уюндеги бир къуллукъын да сонгъа къоймай, ожагъын тюзевлю юрюте. Буса да, ону заманыны аслам янын иш ала. Ол касбусун оъзю сююп танглагъан, шо саялыш бир де кант этмей.

Яш заманындан берли, Нюрганияят сурат, оъз къоллары булан гъар тюрлю оюнчакъланы этме эпизиз сюе эди. 60-нчы йылларда оъзюне аз-маз сама гъюмет этеген къызылар ва къатынлар тигив ва согъув булан эпизиз иштагъланана эди. Нюрганиятланы ожагъындан да бир де инелер, йиплер, гергилер таймагъян. Уйню мююшюндеги

гиччирик столну уьстюндеги тигив машинканы къырыйындан тикме, бичме уйретеген китаплар ва журналлар да топланып бола эди. Гиччи Нюрганияят охуп билмесе де, сав гюнлөр шолардагъы суратлагъя тергев этип къарай эди ва чиопурек гесеклерден оъзюню къурчакъларына капотлар тиге эди.

– Яш заманымда мен муаллими касбусун танглажакъман деп ойлаша эдим. Школада инг яхшы охуйгъанлардан санала эдим. Мен ортакъылыкъ этмейген бир чара да болмагъандыр: конкурслар, олимпиадалар, фестиваллар... Ондан къайры, оъзюме капотлар тикме заман да таба эдим. Бизин яш йылларыбыз къытлыкъыны девюю булан рас болуп къалды,

тиюкенлерде алма-сайлама зат ёкъ эди. Гъатта йиплени, инелени, къумачны ва оъзгетарыкъ-герекни танышлардан таба излеме тюшье эди, – деп эсге ала Нюрганияят Каламутдиновна.

Школада ол бешлеге охуй. Тек огъар адатлы дарслар азлыкъ эте эди. Бары да затны билме, англама сюеген къызызъаш школаны ювугъунда ерлешген яш техниклени ва натуралистлени станциясына языла. Онда сурат чыгъарывну, чечеклер оъсдюрювню сырларына тюшюне. Шону булан да дазуланмай Пионерлени къаласындагъы Къурчакъ театрны ишине къуршала. «Любовь к трём апельсинам» деген белгили спектакль учун къурчакълар эте.

ЖУРНАЛНЫ ЖЫЛТЫНДА

Нюрганият янгыз гъар тюрлю саниятлагъа тергев берип къоймай, спорт булан да къурдашлыкъ юрюте. Дёртюнчю класда гимнастикадан башлап, гече таба спорт атышыв булан иштагълана. Нюрганият атышывда уллу устьюнлюклеге етише ва бир нече йыл Дагъыстанны жыйым командасы булан гъар тюрлю ярышларда ортакъчылыкъ эте. Огъар гъатта республиканы Ич ишлер министерлигинде оъзлерде инструктор болуп ишлеме таклиф этген болгъянлар. Тек къызыны инчесаниятгъа, чебер сурат этивге, яратывчулукъ ишге бакъгъан якъдагъы гъаваслыгъы артыкъ болуп чыгъя.

Оъзюню яратывчу насыгъатчысы, Дагъыстанны ат къазангъан художниги Зулкъарнай Рабадановну таклифине гёре, Нюрганият Магъачкъаладагъы 10 номерли школаны битдиргенде, Дагъыстан педагогика институтту чебер-графика факультетине охума тюше.

—Уллу яшавунгда биринчи абатларынгны алагъанда, айрокъда сен бир тюрлю устьюнлюклеге етишме талпына бусант, сагъа ёлунга не йимик адамлар ёлугъажакъдан кёп зат гъасил бола. Шо якъдан мен оъзюмню насыпли адамгъа гъисаплайман,—дей Нюрганият Каламутдиновна.

Институтда ол белгили педагог-инчесаниятчы Райгъанат Шихабутдиновна Микайылованы ёлбашчылыгъы булан дагъыстан халкъланы маданиятын, мердешлери ахтарма башлай.

Охувун бёлмейли, Нюрганият кийиз халилер, тикмекли тутум там паласлар сокъма уруна. Ону «Къойчу улан» деген арбабашы Москвада Дагъыстан комсомолну 60 йыллыгъына багъышлангъан бютюнсооз выставканы диплому булан къыйматлана.

Белгили күйде, оыр охув ожакъны тамамлайгъанда гъар студент диплом ишин яза. Нюрганият оъзюню ишин согъулгъан тутум оюнчакълагъа багъышлай. Дарс беривчөлөр къызыны ахтарывларына

оыр къыймат бере. Ону эскизлери не гёре этилген гёzel йымышакъ оюнчакъланы ястыкъ гъисапда да къоллама бола.

Институтту битдиргенде, Нюрганиятны комсомол путёвка булан Польшагъа бакъдыралар. Онда ол Лодзь шагъарны музейинде ерли усталаны хали согъувуну сырларына тюшюне, оланы ишлери булан иштагълана.

Дагъыстанны къурчакъ театрыны режиссёру Евгений Жариков Н. Абдулгъамитованы ишлерин гёргенде, огъар Супонинни пьесасына гёре салынгъан «Бука» деген

спектаклни онгарма таклиф эте. Артында гъюнокъ, Нюрганият театргъа эскизлерин гелтире, театрны ёлбашчылары ва чебер советини членлери эскизлеге къарап, спектаклни гъазирлеме бир тавушдан огъартапшурулар. Нюрганиятгъа дёрт къурчакъны яратма герек болгъан. Шоланы арасында бирев булан да къурдашлыкъ юрютме сюймейген, эриш хасиятлы, тез гёнгю бузулагъан баш игити-тавшан Бука.

Нюрганиятгъа экиайны ичинде оъз къоллары булан къурчакъланы согъагъандан къайры, декораци-

яланы да ойлашып чыгъармагъа герек эди.

«Буканы» премьерасында зал толгъян эди. Яшлар спектаклни бек ушатгъянлар ва шондан берли, 25 йылны узагъында пьесаны игитлери гиччиපавланы рагымулукъга, дослукъга, бир-бирине кёмеклешивге уйрете.

Нюрганият буса, оъзю бир заман охугъан 10 номерли школада ишлеме башлай. Онда ол сурат этивден ва домовстводан дарслар юрюте.

Н. Абдулгъамитова яшлагъа: «Ишигизде яхшы натижалагъа етишме сюе бусагъыз, оъзюгюзно имканлыкълары гызызгъа тоз къыймат берип, къоркъмай башгъаланы сынавун уйренип, дайм билимлери гизни артдырып бажарма герексиз. Инаныгъыз, шо заман сизин ишигиз дайм алгъа юрюжек», — деп кёп айта бола.

Нюрганият Каламутдиновна алдында охугъан къызланы ва уланланы арасында оътесиз пагъмулу яшлар бар. Мисал учун, Мариям Абдулкъадирова сююмлю муаллимини касбу ёлун узатма токъташгъан. Гъали ол чебер-графика факультетде охуй ва шону булан бирге педуниверситетни башлапгы билим берив факультетинде ишлей.

Нюрганият оътген йылланы ичинде нече-нече выставкаларда ортакъчылыкъ этгенин унутуп да битген. Бир выставкада да ону ишлери къыйматланмай къалмагъан. Хыйлы бютюнроссия, регионара, республика, шагъар выставкалары, Дагъыстанны билим берив министерлигини дипломлары, грамоталары булан савгъатлангъан.

Лап артда Магъачкъала шагъар администрацияны сиптечилиги булан «Инг яхшы янгы йылгъы оюнчакъ» деген конкурсада Н. Абдулгъамитованы оюнчакълары биринчиликни алгъан. Шоланы Ленинни атында гъызы майданда ерлешдирилген республиканы лап уллу байрам тегенекли нарат терегине илинип гёरме бола эди.

ЖУРНАЛНЫ ЖЫЛТЫНДА

Артдагы 15 йылны ичинде, Нюрганият Каламутдиновна Дагыстанны маданият министерлигини саният-методика центрыны баш касбучусу болуп ишлей. Ондан къайры, яшланы чебер ва чебер-инчесаният школаларында дарслар юрюте.

—Охувчуланы мен янгыз озынню уылгом булан иштагьландырып боламан. Магъа гъар дарсгъа яшланы тергевион тартардай, оызлер де шолай затны этме сюердей эскизлени, оюнчакъланы гъазирлеметарыкъ. Оызлерден алда охугъанланы ишлерин гёрсетемен. Олар болгъан, сиз де болажакъсызы деймен. «Оъзюнгю гёрсет, оызгелеге де къара» деген чактырывну тюбюнде конкурслар оытгеребиз. Бир-бир конкурсларда яшлардан къайры, оланы ата-аналары, савлай ағылюлери ортакъчылыкъ эте. Бизин школада чакъ-чакъда савлай ағылюлер этген выставкалары бола. Шо да охувчуларымны ругъландыра. Дарсда мен тюрлю-тюрлю къайдаларын къоллайман: презен-

тациялар, видео дарслар оытгеремен, электронэнциклопедиялардан пайдаланаман. Чакъ-чакъда яшлар тапшурувнутолукъиде англамаса яда башлагъан ишин битдирмей къалгъан буса, къошум дарслар юрютемен. Яшлар булан усталаны выставкаларына кёп барабыз,—деп хабарлай Н. Абдулгъамитова.

Ону охувчулары низамлы күйде бютюнrossия, халкъара, республика выставкаларда ортакъчылыкъ

Гъажиева уылкени «Яшланы милли премиясына» гёрсетилген эди. Бу къызланы ишлерине «Россия—Австралия» деген яшланы халкъара яратывчу конкурсану жюриси оыр къыймат берген. «Россия мен сени сюемен» деген бютюнrossия фестивальда, Францияны тахшагъары Париждеги «Русские сезоны» деген выставкада ортакъчылыкъ этген. Сабина Магъамматова Санкт-Петербургдагы «Уникум»

—Бугюн халкъ саниятлагъа, къол булан этилеген оюнчакълагъа, къурчакълагъа янгыз чебер школаланы охувчулары тергев берип къоймай, адатлы охув ожакъланы яшлары да шитагъланагъаны, уйренме сюегени мени бек къувандыра,—деп Нюрганият Каламутдиновна.

—Гъали шону булан машгъул болмакъ учун, бары да зат бар: материаллар, алатлар, мастер-класлар, китаплар, видео дарслар... Бизин компьютерден айрылмайгъан яшларыбызгъа оыз къоллары булан гъар бир затны этмеге де къужурлу экен. Яшлар, айрокъда балчыкъдан оюнчакълар этивге, къармакъ булан согуувгъа артыкъ тергев бере.

этелер. Мисал учун, Аминат Муртузалиева бираз алда «Молодые дарования России» деген конкурсада устьюнлюк къазангъан. Мирада

деген халкъара конкурсада биринчиликни къазангъан.

Дагъыстан декоратив саниятыны инг яхши мердешлерин сакълавгъа ва оысдюровге этген уллу къошуму учун, Н. Абдулгъамитовагъа «ДР-ни ат къазангъан муаллими» деген гюрометли ат берилген. Ондан къайры, ону кёп йыллыкъ къайратлы загъматы дагы да оыр даражада белгиленген. Ол «Россияны яшларыны саният школасыны инг яхши дарс беривчюсю» деген бютюнrossия конкурсада устьюнлюк къазангъан. Шо оыр савгъатны оғъар Пачалыкъ кинемотографияны институтуну сагынасында Россияны маданият министрини заместители Владимир Аристатов тапшургъан.

—Школада ишлемек учун, инсанныгъаваслыгъы болматарыкъ. Шоғъар бир педагогика вузда да уйретмей. Гъалиги яшлар булан нечакъы къужурлу буса да, ишлемеге тынч тюгюл. Бир де бир-бирине ошагъан гюнлер болмай. Гъар гюн янгы масъалалар ва тапшурувлар арагъа чыгъа. Шолай гъаракат, барыш мени кепиме геле.

САВ КЪАЛГЪАН СОЛДАТЛАР

БРЕСТ КЪАЛАНЫ ЯКЪЛАВЧУЛАРЫНА БАГЪЫШЛАНА

—Семён, гел, шу креслода олтур,—деди бетине увакъ бюрюшмелени тору яйылгъан арыкъсув къарт гиши. Ол авруйгъаны гёрюне эди ва уйню ичинден асата-якъгъа таянып, сынтыкълай туруп юрой эди.

Къарт узун догъагъа бурулуп къарады. Теренден күстюнүп пашман күйде:

—Аявлу Алим, сен негер эшикалда токътагъансан?
—Муна сени еринг. Гелеле...

Сонг столну артында олтуруп, гъаракты шишаны ачды. Аста тавуш булан:

—Захар, мен сагъа гъаманда йимик, стаканны толтурup тёгемен. Сен ичме сюегенингни билемен...

Аридеги уйден къарт гишиге къырыйы ачылгъан эшикден таба если чагындагъы, йылларына да къарамай исбайлыгъын тас этмеген къатынгиши къарай эди ва явлугъуну къырыйы булан агъылагъан гёзьяшларын сибире эди. Зинаида Григорьевна ёкъ адамлар булан сёйлейген эри Константин Фёдоровичге къарап, юрги ярылып бара эди.

Шо адамлар алда ону герти асгер къурдашлары болгъан. Олар къыргынлы давларда къанын-санын сёкгенлер. Ойжетли ябушувларда нечик де сав къалма ва ожакъларына аман къайтма наисип болгъан...

1

Къурдашланы дав ёллары Брест къаласындан башлангъан. 1941-нчи йылны июль айыны 5-нде савлай батальондан сав бир нече адам тюгюл къалмагъан эди. Не сув, не аш ёкъ. Патронлар да битген. Сувсалыкъыдан асгерчилер оyzонден порох ийис гелеген къызыл керпичлени ялай эди. 20 йыллыкъ лейтенант Костя солдатлагъа не айтагъанны, олары нечик ругъландырагъанны билмей эди. Немислени чапгъынларындан гъалсыз болгъан солдатлар гъаран аякъ уystde токътагъан эди.

Фашистлер гезикли гъужумун башлады. Къолунда тапанчасы булангъы жагыл немис офицер тувра буланы уystюне багъып юрюдю. Ол къамавгъа тюшген красноармеецлени патронлары битгенин англап, бульвардан гезейгендей, парахат абат ала эди. Константинни бары да затдан артыкъ ону бетинден таймайгъан иржайыву ачуун чыгъарды. Офицер яралангъан солдатланы бирисине ювукъ болуп, тапанчасын тёшюнен тиреп атышды. Сонг бирден кисесинден гиччерек сари тюсдеги къонгуравну чыгъарып, шону булан силлеме башлады.

АДАБИЯТ САГЫФА

Константин тезэстэбыш, сав къалгъанлагъа ойзюню артындан чалт юрюмекни буварды. Ариги уйде ерни тюбюнден къазылгъан яшыртгъын туннель бар эди. Шону булан совет асгерчилер къаладан эки чакъырым аридеги орманлыкъа чыкъылар. Олар дёртөв тюгүл къалмагъан. Белорус—Семён Агапкин, осетин—Алим Кинжоев, орус улан, рязанлы Захар Синельников ва ойзю Константин Гаврилов...

2

Олар арадан нечакъы заман ойтгенин англамай эдилер. Гюн лап къыздырып турагъан вакътилерде, булакъгъа къаршы болуп токтадылар. Салкъын сувну нечакъы къаныгъып ичсе де, сувсалпыгъын солкъ этип болмай эдилер. Гючю-гъалы къалмагъан саялы, сав гюн, сав гече къалын отланы арасында ял алыш, ятып турдулар.

Эртенинде аркъасын терекге таяп олтургъан лейтенант ёлдашларына къарлыкъган тавушу булан:

—Бизинкileni янына чыкъма тарыкъ. Бажарылмаса, есирилкеге тюшгенче оылген къолай,—деди.

—Дёрт де якъда немислер. Нечик чыкъма хыяллынг бар?!—деп, Семён Агапкин къалгъанлагъа умутузыген адамдай къарады.

Константин къолуну аясы булан къаралгъан бетин сибирип, тавушун болгъан чакъы къатты этип:

—Дагъы амалыбыз ёкъ. Ярым сагъатдан тербенербиз...

Улукъыйынлыкъланы башындан гечирип, ахырда олагъа совет асгерлер ерлешген бойлагъа чыкъмагъа наисип бола. Константинни топну яркычы тийип яралангъан аягъы бек инжите эди. Тек шондан да бек онукомсомолбилетин тас этгени артыкъ талчыкъыдра эди. Ол шону ойзю учун уллу айыпгъа гысаплай эди. Огъар: «Комсомолчумысан?»—деп сорагъанда, Константин яшырмай билетин ябушувланы вакътисинде тас этгенин айтды.

НКВД-ни майорубек ачувланды. Столгъа юмуругъу булан къагъып:

—Нечик тас этгenseн? Сен чи командирсен!

—Англайман,—деп лейтенант башын силледи. —Тишишли күйде такъсырланмагъа гъазирмен.

Чекист Константинни къавшалгъан бетине къарап, бираз йымышакъ күйде:

—Озокъда, сени чи погонларынгны чечип алмагъа герек эди. Тек бу гезик биз шолай эте турмасбыз. Башлап госпитальгъа бакъдырарбыз, сонг къарапбыз нечик дав юрютерсен...

Шондан сонг дав ёллар къурдашланы якъ-якъгъа чачды. Оланы къачан буса да, дагъы да ёлугъарбыз деп эсине де гелмей эди. Тек къысмат башгъачалай буюргъан болгъандыр. Устьюнлюкден сонг, арадан 20 йыл ойтюп, къурдашлар 9-нчу майда хапарсыздан Къызыл майданда ёлугъуп къалалар. Насипге барысы

да сав къалгъан. Янгыз бир Захар Синельников сол къолун тас этген. Онг къолунда да эки бармагъы етишмей эди.

—Бизин 58-нчи полк гъужумгъа гётерилген эди. Ёлдашларым чабагъан кюонде фашистлени окопларына гранатлар ташлай эди. Мен де шолай «гъюнерни» этме сюйдюм. Не билейим дагъы шогъар да гъюнер тарыкъ экенин? Гранат къолумдан сыпкырылып гетип, кёп ювукъда атылып къалды. Яркычлары бары къаркъарамны яралады. Бир къолумну узюп алды, башгъасын гёресиз,—деп англатды Захар.

Къурдашлар чакъ-чакъда ёлугъагъанда: « Сен стаканни толтуруп тёк дайсен. Шону учь бармагъынг булан гётерип сама болармысан?»—деп масхара эте бола эди.

Захар иштагъланып гетип:

—Гъаракъы болса, шону чу бек бажарарман. Шогъар чы гъюнерим етишежек,—дай эди.

3

Шондан сонг къурдашлар низамлы күйде йылда эки керен ёлугъа эди. 9-нчу майда ва июль айны 5-нде, Брест къаладан аман чыкъгъан гюнүндө. Олар шо гюннү экинчи тувгъан гюнүне гысаплай эди. Ёлугъувлар Москвада Константинлерде ойтгерили эди. Ол ойзю шолай сюйген эди. Бирев де къаршы болмады, олар лейтенантына бек гюромет эте эдилер...

Аста-аста къурдашлар яшавдан гете башлады.

Семёндан ва Захардан сонг, 2005-нчи йылда Алим Кинжоев де гечинди. Шондан сонг Константин тез къартайма башлады, аз сёйлейген болду.

9-нчу майда Константин байрамча къурулгъан столну артында янгыз олтурду. Июль айны 5-нде де: «Столну адатлы күйде тиз! Гъаракъы салмагъа да унутма»,—деди ойзюне тамаша болуп къарагъан къатынына.

—Ким гелме тарыкъ?—деп сорады агълюсю.

Константин Фёдорович бираз ойгъа тюшгендей болуп:

—Ким болсун. Озокъда, Семён, Алим, Захар...

Шондан сонг шо гюнлөрде Константин Фёдоровични уюнде байрам столлар къурула эди. Константин къурдашлары янында йимик, олар булан яшавну гъакъында сёйлей эди, дав йылланы эсге ала эди, хырлы стаканлагъа гъаракъы тёге эди. Сонг башын агъаргъан къолларына салып, олтургъан еринде юхлап къала эди...

4

Бир гюн 9-нчу майны алдында Константин Фёдоровичлөгө телевидениеден журналистлер гелдилер. Зинаида Григорьевна: «Бираз сама эри пашман ойлардан

АДАБИЯТ САГЬИФА

күтулар бугъай»,—деп сюондю. Оюн масхарамы, инсангъа 90 йыл битген! Башлап ветеран Брест къаланы гъакъында яшырмай, ачыкъдан хабарлады. Нечик ёлдашлары булан ахырынчы патрон къалгъанча ябушгъанны, нечик къаладан чыкъгъанын... Тас болгъан комсомол билетинде эсгерди. Бир затны да яшырмады.

Гетегенде журналистлени биристи ойкем койде:

—Бу берилиш бары да пачалыкъланы телеканалларында гёрсетилежек. Бизин нечик къоччакъ солдатларбызы болгъанны эсге алсынлар,—деди.

Ветеран бир зат да айтмай, къурдашларыны озлете багъып гелегенин гёрме умут этегендей, терезеге тикленип токътады.

5

Арадан бирай ойтюп, биревлер эшикке къакъдылар. Константин Фёдорович къартыллайгъан къоллары булан эшикни ачды. Эшикалда танымайгъан если адам токътагъан. Бир къолунда гиччи къара чемоданы бар. Башгъа къолуна плащын ташлагъан. Ветеранны ону бир де башгъа тюгюл, янгы деллекханадан чыкъгъандай, тегиши къыркъылгъан сакъалы тамашагъа къалдырыды.

—Ярай буса, гечигиз,—деди къонакъ ярты-юрту орустайлар.—Мени атым Курт... Курт Страффер. Мен немис мен, тек Швецияда яшайман.

Ол уйнине есисине тергевлю койде къарады. Сонг иржайып:

—Гирме яраймы?—деп сорады.

—Озокъда, гиригиз,—деди Константин Фёдорович. Гелген адамны плащын алыш шкапгъа илди ва уйнине узатып, диванда олтуртуду. Бир гъавур заман шыплыкъ болуп турду.

Сонг нечикде, Курт Страффер терендентынышалып:

—Нечакъы тамаша гёрюнсе де, мен сизин Устьюнлюкню гюню булан къутлама гелгенмен. Биз сизин булан бир ерлерде давлар юротгенбиз,—деди.

—О да не ерлердир?—деп, Гаврилов къашларын түйдю.

—Брест къаласында...

Курт Страффер кисесинден гиччи сари тюсдеги къонгуравну чыгъарды.

—Эсигиздеми?

Константин Фёдорович бирден башына сувукъ сувтөкгендей, силкинип гетди.

—Мен сизге бирдагъы бир затны алыш гелгенмен,—деп, Курт чемоданын ачып, ичинден къызыл тюсдеги китапчаны чыгъарып, ветерангъа узатды.

Константин Фёдорович озюнью тас этгенмен деп турагъан комсомол билетин шоссагъат таныды.

—Сиз ёлдашымны тёшюне тапанча тиреп олтурген шо немис офицермисиз?—деп, орус ветеран гелген адамны арыкъусув бетине тикленип къарады.

—Дюрмен,—деди Курт. —Сизин гъакъыгъыз да берилешден таба билдим.... Шондан сонг билетигизни къайтарма токъташым...

Константин Фёдорович ойгъа тюшюп, узакъ заман сёйлемей турду. Немис де пысгъан эди. Гъариси озюнюкин эсге ала болгъандыр...

Константин Фёдорович бирден авур шыплыкъны бёллюп: «Сизге къонгурав негер тарыкъ эди?»—деп сорады.

—Билемисиз, асгер училищедеги заманымда Отто Бисмаркны бир китабын охугъан эдим. Ол айтагъан койде, эжелги девюрлерде немис рацарлар он душманы олтургенде, къонгуравну зангырта болгъан ва къылычында хас белги эте эди. Шолай адат болгъан. Сизин пачалыкъ булангъы давда кёpler бизин арабыздан шо мердешни янгыртып юрютме башлады. Шолайланы арасында мен де бар эдим... Англаймысыз?

—Нече де эрши, маънасыз адат,—деди Константин Фёдорович. Курт бир затлар англатма урунду.

—Тарыкъсыз ёммакъ!—деп ветеран ону бёлдю.

—Болмаярай,—деп немис рази болду.—Тек мен о заман жагъил эдим ва шогъар инана эдим.

Олар къайтып пысадылар.

—Яхши, мен барайым,—деп Курт эретурду. Сонг неге буса да: «Мен есирикде болгъанман. Тек совет асгерлерде тюгюл, американалыларда. Уъч йыл Америкада турдум, сонг Швециягъа гёчдюм»,—деп къошду.

—Зинаида!—деп чакъырды уйнине есиси. —Къур столну! Гёрмеймисен, бизде къонакъ бар гелип. Аз-маз затлар ичсек де ярайды...

Къатын эрине тамаша этип къарады. Сонг ариге чакъырып, аста тавуш булан сорады:

—Шону булан ичме хыялынг бармы?

Ветеран къатынына яман ачувлу къарап: «Пыс! Эт айтгъанымны»,—деди.

—Дагъы мен сенден шолай сёзлени эшитмейим. Гъали ол душман тюгюл. Англаймысан шону. Биз экибиз де онданбыз... Брест къаласындан. Гъали ёлукъдукъ. Шону булан бары да зат айтылгъан...

Къатын сюймей туруп столгъа хам-хум этме онумуну ва гъарақъыны салды.

Константин Фёдорович ичкини стаканлагъа къуйду. Таякъытаянып, бек аста эретурду.

—Брест къаласы учун! Арабызда ёкъ ёлдашларбызы учун!

Курт Страффер де эретурду.

—Къала учун! Ёлдашларбызы учун!

Зинаида чыдап болмай, эрине гётеринки тавуш булан: «Гъали Устьюнлюкню гюню муну булан къаршылажакъымсан?—деп сорады.

—Къаршылажакъман! Биз ону булан янгыз сав къалгъан солдатларбызы...

ЖАБРАЙЫЛ АЛИЕВ

Ананы юргине гелип тие

ЭЛЬМИРА ИБРАГИМОВА

«Анасыз не игит ёкъ, не шаир». Башлап магъа шо къанатлы сёзлер тамаша тие эди: ананыз бирев сама тувмагъа боламы? Тек мен шо сёзлени маънасы дагъы да теренде экенин англай эдим. Олар инсанурлукъя игитни, шаирни савгъят этген анагъа сужда къылмагъа чакъыра. Шолай аналар авлетлери учун нече де оъктем боладыр.

Башгъа янындан ойлашаман: террорчуланы, адам оылтюрювчолени, жинаятыланы аналары не гыслени сезе экен? Олар оъзлерден пурмансыз дюньягъа уллу зулмуну савгъят этген. Тек адамлар булан налатлангъан, языкъсыныв не зат экенин билмейген зулмучулар не этип къойса да, аналары учун аявлу ва сююмлю балалары күйде къала. Яш тувгъанда, ожакъда нечакъы сюонч бола. Аналар олагъа эмчек берген, гечелер юхламай бешикде чайкъагъан, нече-нече бёлелейлерин айтгъан. Олар гъалиде яшларыны этген башлапгъы абатларын, биринчилей ана деп айтгъан сёзлерин, школада алгъан биринчи къыйматларын, биринчи сюювон унутмайлар.

Ана уланыны яда къызыны яшавундагъы шатлы гюнлени, оланы тойларын, яшларыны яшларын, оланы насили болуп гёрме умут эте эди. Къартлыгъында оъзюне инамлы аркъатаяв болар деп иданы эди. Тек къысмат буюрмагъандыр. Гъали оланы уланлары ва къызлары ананындан кёп арекде: бирлери йыртгъычлар йимик, агъачлыкъларда яшынып юрой, башгъалары йыракъдагъы Сирияны то-пурагъында къанлы дав талашывда ортакъчылыкъ этелер.

Талайсыз аналар террорчуланы къолундан зараллангъан адамлары дос-къардашы ёлугъуп къалса, гёзлерин яшырлар. Оланы налатлавларын эшигендеге, силкинип гетелер.

Телевизордан хас чараланы вакътисинде аналар вуя салып, яшына савутун ташлап, полицейский лени къолуна гёнгюллю бармакъыны тилейгенин гёрсетеңенде, юргинг ярыла аз къала. Гъали оъзюне тынгламаса, авлети бир нече мюгъдетден оължегин англайгъан ананы гъалын гёз алгъа гелтирмеге де къыйын...

Магъа кёбюсю дагъыстанлылагъа йимик, «Мугъажирлени аналары» деген документли фильм бек таъсир этди. Олар Жагъаннемни бу дюньяда гёрген десе де ярай. Оланы бириси уланына телефондан тап шолай айта. «Балам, сен магъа йиберген кагъыз гесекде Женнетде ёлугъарбыз деп язгъансан. Нечик биз ёлугъуп болабыз? Мен чи гъали Жагъаннемни отунда яллап тураман...», – дей.

Яшларыны оълюмю адамларда языкъсынывну сама тувдурмайгъян ананы къайгъысын-дертин нечик оълчерсен?!

Бир гезик тезги танышыма къайгъырышма барма онгарылып турғанда эдим. Ол оър охув ожакъда дарслар юрюте эди. Шону хоншум эшитип:

–Сен террорчуну ананына нечик къайгъырышмаболасан? Мен ер юзүнде бир мурдартарга аз болгъанына сююнемен! Ойлашып къара, шо жинаятычы сав къалгъан болгъан буса, нече гюнағысыз адамны жанын къыркъажакъ эди. Ону ананы не чачгъан буса, шону оргъан. Диссертациялар язмай, яшыны тарбиясыны гъайын этме тарыкъ эди! – деп, магъа бек ачувлу күйде къарады.

Мен рагымусуз хоншума жавап бере турмадым. Негер тарыкъдыр?

Айтсам да англамажакъ... Террорчуну ананына эки керен артыкъ къайгъырышыв этмеге тюшегенин англамажакъ. Ол уланын бир тюгюл, эки керен тас этген. –Бир башлап ол зулмуну сокъмагъына тюшгенде ва гъали бу дюньядан гетгенде...

Бир гюнтувш шаирни сёзлери эсге геле: «Гюлле не якъыга уча буса да, дайм ананы юргине гелип тие». Уланлар шону англай болгъан буса, балики оъзлени амалсыз аналарын бираз сама аяр эди.

Бизин нече жагъиллерибиз Сириядыа оълген, белгисиз тас болгъан, башгъа пачалыкъларда яшынып яшайлар. Нечесе къызлар ялгъан ваззачыланы таъсирине тюшоп, уллу сюов, насип излеп, йыракъ, ят тараплагъа чыгъып гете. Оъзюнден чыгъып, къутулуп болмасдай Жагъаннемге тюшелер. Тек олардан да артыкъ аналары азап чеге.

–Мен гъали де башыма алып болмай тураман. Мени къызым бир де динге тергев бермеген, намаз къылмагъан, башына явлукъ байламагъан. Студентансамбльде йырлай эди. Врач болма умут эте эди. Не болуп къалгъан, англамайман? – деп тамаша бола аналары бириси.

–Мени къызым магъа бир зат да айтмай, Сириягъа гетме күй ёкъ. Биз бир-биризге шонча да ювукъ эдик. Огъар

ТЕРРОРГЪА КЪАРШЫ

не зат етишмей? Бары да зат бар эди чи: эркин уйлер, уллу ағылю, акъча да етише... Гиев айыплы, дагъы бирев де тюгюл. Алдатып, яшлар булан къоркъутуп, башын айландыргъан, – деп кюстюне аналаны башгъасы.

Мени «Дождь» деген телеканалда бирананы сырчечивю, айрокъда бек гъалеклендириди. Шахла Бочкарёва хыйлы заман ИГИЛ-ни (террорчу къурум) торуна тюшген къызы Фатиманы күтгъармакъ учун не этген, не этмеген. Тек о якъдагъы ваъзачылар артыкъ гючлю болуп чыкъгъан. Къызъяш бары да затны ташлап, къачмагъа гъап-гъазир эди. Шахла къызын бир нече керен ёлдан къайтаргъан эди. Гъатта хас къурумлабъа къызын туснакъ этсин деп тилеген эди.

–Ол биревню яшавун къыркъганча яда оъзю оълюп гетгенче, сав оъмюрюм оғъар туснакъа аш-сув ташымга гъазирмен, – деп, йылай эди къатынгиши. Тек оғъар полиция бөлүкде: «Жинаятчылыкъ этилмеген сонг, бир зат да этип болмайбыз», –дегенлер.

Шахла Синайны устьюнде россиялы туристлер буланғысы самолёт атылгъанда, Фатиманы сююнеген кюон, ону Интернетде шо вагъшиликни этгенлөгө язгъан макътвларын гёрюп: «Мен къыз тапмагъанман, аждагъаны яратгъанман», –деп тарлана эди.

Къызы оъзюне тикленип тувра бетине: «Муна токъта, гелер герти иманлылар. Сени йимиклени тез ёкъ этер. Башларыгъызын гесип ташлажакъ. Мен шогъар бир де къынналмажакъман», –дегенде, ананы юреги гюймей боламы?!

Алай нечик де, Фатима ахырда мурадына етишген. Ол учь пачалыкъны дазусундан оътиюп, ондагъы бандитлени биригини уъчюнчю къатыны болуп токтагъан...

–Террорчунуанасы болгъанча, оълген къолай, –деп Шахла мухбирге. Анағъашолай айтмакъ учун, башындан нечакъы къыйынлыкъланы гечирме герек экен?

Шолай аналаны бириси уланына таъсир этип болмай, ону оъзю полицейскийлени къолуна берген болгъан деген хабарны да эшитгенмен. Ол бизин шагъардагъы «Ленинград» деген къонакъюни атылтма хыял этеболгъан. Башгъа ана телевизордан хас чараланы вакътисинде, дагъытылгъан бандитлени арасында оъзюн уланын танып, асылып оълген. Телевизордан аналар Сириядан етим къалгъан яшларыны яшларын къаршылайгъан кадрлары гёргенде, ич баврунг ярыла. Озокъда, гъали олагъа айып салма къыйын тюгюл. Сайки, сиз чи оланы шолай тарбиялагъансыз ... Мен оланы айыпдан чайма къарамайман. Тек мен дюньяда яши зулмучу болуп оъсгенни сюеген, умут этеген аналар, атапар бар десе, бир заманда да инанмажакъман.

Алда къайгъыгъа дёнгэн аналар уланлары, къызлары къайда экенин йыллар булан яшырып юрой эди. Оланы Сириягъа гетивиу бир-бирине бек ошагъан. Адатлы гъалда, террорчулукъакъуршалгъан эрлери сайки, Тюрикъаяял алма яда ишлеме барабыз деп, ялгъан булан къатынларын ва яшларын алып гетелер. Насипли ва мадарлы яшавну гёзлеп, ондан таба Сириягъа гёчелер. Мунда ватанында буса, аналаны гёзлери кепмей къала.

Эри оълюп тул къалгъан къатынланы яшлары булан Темиркъазыкъ Иракъдагъы Мосул деген шагъарда ерлешдире. Шо тюбю ёкъ тулукуй үйимик, хыйлы ана-балаланы ютгъан. Олар айланасында тегенек тел тутулгъан лагерлерде бек онгсуз шартларда яшай. Къатынлар къарапарын

чечмей. Шонда дагъы башгъа тюсдеги капотну гийме де къоймай.

Россияда къалгъан аналары да шолай къара къайгъыда турған. Шолай яшап туралар... Талайлышлары заманда бир яшлары булан телефондан сама сёйлейлер, башгъалагъа шолай имканлыкъ да ёкъ...

Аналар аманлыкъыны къоруи гъан къурумлары кёмеги булан оъзлени айрыча жамиятын къургъан, Интернетде сайтын ачгъан. Шонда Сириядан Иракъда тас болгъан къызларыны ва уланларыны суратларын ерлешдирелер. Оланы къысматы гъакъында билегенлер табылмасмы экен деп умут этелер. Еринде олтуруп чыдап болмай гъанлар сайки, ону-муну алабыз деп, Тюрикъяга бараптар. Ювукъ адамларын тапма наисип болар деп, ондан Сириягъа чыкъма къарайлар. Яшавда нени де гёрген ерли гъайдавчулар олай аналаны шоссагъат эс этелер: «Мал-матагъ алма гелгенлер оъзлени шо күйде тутмай, олар бек жагъ айланалар. Булар буса сав ёл терезеге де къарап пысып турға яда аста, тавуш чыгъармай гъайдавчулар. Ялалматокътагъандада ашгъа сувгъа тиймейлер», –деп гъайдавчуланы бириси.

Нечакъы эдепсизлик йимик гёрюнсе де, шолай гъалгъа тюшегенлөгө кёмек этивию бизнесеге айландыргъанлар бары яхшы. Олар уллу ақчалагъа аналагъа яшларын къутгъарма сёз берелер. Тек иш тюзелерге толу инамлыкъ ёкъ. Аналаны бириси яшларыны ва дөрт торайыны артындан барып, оланы къутгъарагъаны орнуна, оъзлер де есирлікке тюшген. Арадан эки йыл гетип, олагъа къачмагъа Иракъдагъы волонтёрлары бириси кёмек этген. Нечик сав къалгъанлыгъын гъали оъзю къатынгиши де англап битмей. Олагъа хыйлы заман яллаву къайырчакъ чёлдерден явын юрюме тюшген. Сувсапдан янып барагъан учь йыллыкъ гиччишавгъа йылама ярамай гъанын англатма къыйын эди. «Аллагъутааланы кёмеги болгъандыр», –деп къатынгиши?

Яшлары Сириядан оълген аналаны къайгъы-дертлерини гъакъында айтмакъ да, язмагъа да оътесиз къыйын. Устьюн барып, юрекни гюювлери солкъ этердей къабурлары сама ёкъ. Тек яшларыны яшлары сама табылар деп умут уъзмейлер...

Есирлікке тюшгенлер, гючден сакъланагъанлар... Шо сёзлер шоссагъат террорчулукъын эсге сала. Тек терроризм кёп күзлю, оланы ялгъанларына инанып, терс гъаракатны ёлун гёңгюллю күйде танглагъанлар да бар. Лап да яманы, олар булан бирче къатынлары, яшлары, ата-аналары да есирлер болуп токтый.

Тюзюн айтгъанда, гъарибиз бизден шо балагъ арекде болар деп инанабыз. Бесланда ва террорчуланы башгъа чапгъынларында гюнагъызыз оълген яшланы ата-аналары да тап шолай ойлаша болгъандыр. Олагъа къыйын гелти-регенлер биревлени авлетлери тюгюлмю? Бир къарабалагъынын гюн аявлу яшыбыз башгъа пачалыкъ гюн аявлу яшыбыз биревлени де тарыкъ тюгюл давда ортакъчылыкъ этер деген ойну ювукъя да гелтирмө сюймейбиз. Аман къайтса да, мундагъы бандит уъюрлөгө къошуулуп, зулмусун узатмасмы?

Шо саялы биз шолай къоркъунчлукъ бар экенин даим эсизбизде сакълама герекбиз. Яшланы тергевсюз къойма ярамай, гиччиден берли оланы яратывчулукъе, языкъынынгъа, эдеп-къылышын гъауиеттеге тарыкъ. Неге тюгюл, сонг ол гызыдан, дазудан чыкъгъанда геч болажасыкъ.

МАГЬА АНА БОЛСАГЪЫЗ ЯРАМАЙМЫ?

Айшат ТАЖУДИНОВА

«Забота» деген интернатны аччы хабары бир заман савлай уълкеге яйылды, хыйлыланы бек гёнгюн бузду. Кисе телефонгъя чыгъарылгъан мюгълетлени гёргенде, юрингинг ярылма аз къала. Сувукъ, нас, попларына акъ кафель тутулгъан уйиню ичинде, яланаякъ яшлар чонкъайып, башларын салландырып токтагъанлар.

Оъзге тенглилерине ошамагъан зайдип уланлар ва къызлар шо онгсуз шартларда да умутсузлукъга дёнмегенлер. Олар этген суратлагъа къарасанг, бир де къара, къайгъы, авур тюслени гёрмежексен. Бир де башгъа тюгюл кагъыздагъы суратдан таба: « Бизге де бираз сама тергев беригиз, биз де сизин йимик адамларбыз чы»,—деп айтма, етишдириме соөгендей, оызлени дертлерине, яшав гъалына языкъсына гъанлар табылмасмы экен деген хыял булан яшайлар.

Сакъат яшланы интернатыны директору Ума Качалованы кабинетинде гёзге шоссагъат яшланы суратлары илине: мелевше тюсдеги такъалыбакъя, жийрен ат, ачыкъ къызыл тюсдеги юрек...

—Яшланы арасында юрекни суратын этмейгенлер ёкъ десе де ярай. Шолай олар оызлер булан долана гъан тарбиялавчулагъа юрек гъислерин англатма къарай. Шо къайдада баракалласып билдири,—дей Ума Абакаровна. Шо мюгълетде эшик арада бурма чачлы уланъяшны башы гёрюндю. «Муна, бизин Шихали. Гел, гир, токтата ма посагъада»,—деди интернатны башчысы. Уланпав сонгугюн «бъзюнү директорун» гёргенине сююнүп, шаттавушу булан: «Ума Абакаровна бугюн биз кимлени къаравуллайбыз? Тергевчюлөр гележекми?»—деп сорады.

—Неден алыш айтасан? Мен сизин сагъынып, гёрмө гелгенмен.

Директорну сёзлерин эшигендө, Шихали сююнч гъислерин яшырып болмай эди. Биз интернатдан айланып чыкъгъанча, ол шолай артыбыздан таймай юрюп турду. Эки йылны ичинде мунда кёп зат альшынгъаны эс этиле.

ПОДВАЛДАГЪЫ ЯШЛАР

—Сен биринчилей не сорав берме соөгенингни билемен. Мен оызюм де подвалда гюн ярыкъыны гёрмей туралган талайсыз яшланы гёргенде, гёзьяшларымны токтатып болмагъан эдим. Билемисен, мен «Заботада» ишлеме разилигимни бергенче, хыйлы ойлашдым,—деп хабарлай Ума Абакаровна. —Мени алдагъы ишим де яман тюгюл эди, гележекге бир тюрлю умутларым да барэди. Гъарбирянларын ойлашатуруп, парахатюхлап болмай эдим. Дос-къардаш шолай жаваплылыкъыны оыз бойнунга алма тюшмей дей эдилер. Тек бир гюн интернаттъя гелип, магъа къолларын узатгъан языкъ яшланы гёргенде, бары да шекленивлерим артгъа теберилди. Шо заман мен олагъа аркъатаяв, экинчи анасы болма тарыкъман деп токтاشдым. Биринчилей, мен подвалдагъы яшланы экинчи къабатгъа чыгъардым. Кириндирип, янгы опуракълар гийдирип, олагъатurma онгилы шартлар болдурудукъ.

У. Качалова интернатда алдагъы бузукъ кюйлени къойма ярамайгъаннан англап, хыйлы тарбиялавчуланы ишинден тайдырды, меники, сеники деп, яшланы айырмайгъан касбучуланы чакъырды.

—Бу ишни хас, оыттёре чынлары бар,—дей Ума Абакаровна.—Мунда салкъынсув янашыв жинаятчылыкъга

гысаплана. Яшлар бизин нечик къаршылайгъанны гёресен чи: къолларын узата, гёзлеребизге къарай, лакъыр этме сюелер, сорашалар.

Оъзю интернатны башчысы мундагъылагъа бары сав-саламатлы яшлагъайимик янаша. Гъатта буварыв, айып этегенде, яшны хатирин къалдырмайгъан күйде сёйлеме къарай.

Интернатда дёрт бёлюк бар. «Рагьмулукъ» деген бёлюкде башмайы заралланып, оъзлени къуллукъларын күтюп болмайгъан сакъат яшлар сакълана. Педагогика ва социал-медицина бёлюклерде гъакъыл даражасы осал, оъсювюнде тенглилеринден артда къалгъан яшлар тура. Ондан къайры, «Заботада» яшлар гелип-гетип юрийген гүндюзгю стационарда иш гёре.

—Шолай яшланы ата-аналарыны айрыча адам тутуп, яшын къаратма имканлыгъы ёкъ,—дей У. Качалова. —Белгили күйде, сакъат яшланы яшлар бавларына къабул этмейлер. Шо саялы бизден кёмек къаравуллайлар.

ШО БАШГЪА ЯШАВ ЭДИ...

—Алдагъы ишим шу къайда да аваралы ва четим тюгюл эди. Мен уллу чагъында гъын ватандашланы ва сакъатланы къуллугъун күтеген республика центрны директоруну заместители эдим. Ишимни яхши биле эдим. Бир гюн мени Загъмат ва социал оъсювю о замангъы министри Хасбулла Гъажигишиев оъзюню янына чакъырып, «Заботагъа» башчы болуп чыкъмагъа таклиф этди. Кёп шекленивлерим болду. Инг башлап, ондагъы коллективни ичиндеги гъалны алышдырма гючом чатармы экен деп ойлаша эдим. Муна бугюн — ял алагъан гюн. Мени мунда бирев де къаравулламай эди. Тек адамлар адатлы күйде ишлейгенин, дарслар юрютегенин, яшланы къуллукълары күтюлегенин гёремен. Озокъда, магъа башлап артыкъ талаплы болматюшдю. Башгъа күйде нечик низам болдуражакъсан дагъы? —деп хабарлай Ума Абакаровна.

—Бизгъаргюнлюк ишибизде гъалиги министр Расул Ибрагимовну якълавун, гъайлы янашывун гёргеге-

нибизни айрыча эсгермеге сюемен,—дей У.Качалова.

—Чечилме тюшеген бир масъала да ону янындан тергевсюз къалмагъан. Ол бир де къайсы гюн гележегин алданокъ билдирмей. Гече-гюн яшланы гъайында десем, къопдурув болмас. Мен ону рагьмулугъуну дазуларын оълчемеге тийишли сёзлер табып болмайман. Ол яшланы бассейнге алып бара, олагъа опуракъ, оюнчакълар, кепине гелген багъалы кисе телефонну сатып ала. Бираz алларда яшларбызыны бирисин Подмосковьеедеги дельфинарийт бакъдыргъан эди. Шо гёзмелекгэ тюгюл, гъакъ юрекден этилекен рагьмулукъ. Мен огъар «Заботаны» унутмайгъанына гъакъ юрекден баракалламны билдирме сюемен.

УСТАВ УСТАВ БУЛАНДЫР...

У.Качалова директорлукъ борчларына гиришгенде, интернатны уставында алышынывлар этген. Эгерден алда яшлар интернатда оъзлеге 18 йыл болгъанча тура эди буса, гъали шо болжал 23 йылгъа ерли узатылгъан.

—Шо жагыл адамны онгача къааралагъа гелмеге, чыгъармагъа лап онгайлы чагъы, — деп англата интернатны директору. —Шо вакътини ичинде бизин касбучулар яшны онгача, гъатта ол оъзюнью агълюсюн къуруп болардай уллу яшавгъа толу күйде гъазирлеме герек. Озокъда, кёп зат психологлардан, логопедлерден, дефектологлардан гъасил бола.

Мен У. Качаловагъа: «Сизде гүнбатыш пачалыкъларда йимик, янгы методикалар къолланамы? Оларда оъсювю артда къалагъан яшланы адатлы яшавгъа уйретивде бай сынав топлангъан. Олардан уылгю алма күй ёкъму?»—деп сорайман.

—Шо оър даражалагъа этишмек учун, кёп къаст этме герек. Тек бизин касбучуланы гъайы булан гъаран тербенеген яш оъзюню къуллукъларын оъзю этме башлай буса, шо да бир уллу натижя,—деп жавап бере Ума Абакаровна. Ол магъа яшлар уыст опуракъларын чечеген ерни гёрсете. Шо вакътиде яшланы бириси ёлдашларыны опуракъларын ёрукълу этип тизе эди. Директор ону макътагъанда, яш иржайып йиберди. Интернатны гъар бёлюгюнде тренажёрлары булангъы

РАГЬМУЛУКЪ

спортзал, компьютер класлар бар экенин де эсгермей къйма тюшмейдир.

Директор, айрекъда авур яшланы аякъыгъа тургъузуп болса, ойтесиз къувана. Тек шолай асувлу кёмекни яшлагъа янгыз Москвадагъы клиникалар этип бола. Шо саялы Ума Качалова овзюню интернатдагъы яшлары заманда бир сама шо медицина идаралагъа тюшсөн учун, савлукъ сакълав, билим берив ва овзге министерликлер булан дайын давлашып турған.

—Биз яшланы гъалын къөлайлышдырмакъ учун, гъар имканлыкъдан пайдаланма къарайбыз,—дей Ума Абакаровна. —Бизге жамият къурумлар да кёмек эте. Инг башлап «Дагестан без сирот» деген рагьмулу фондну башчысы Райисат Османовагъа кёп савбол деп айтма сюемен.

Ювукъ арада интернаттъа яшланы савлугъун тергейген бек багъалы медицина ясандырывлар гелтирилме тарыкъ. Шо да яшланы савлугъун беклешдиривде уллу къошум болажакъ. Тек техника техника буландыр. Интернатны директору яшлар учун инг башлап овзлени аврумайгъан, сав-саламатлы тенглилери булангъы гъакълашыв лап асувлу дарман экенин яхши англай. Шо саялы интернатдагъы яшлар шағыргъа кёп чыгъялар, концертлеке, парклагъа, кинотеатрларга баралар ва башгъа адамлар болуп къайталар.

Директор гъар яш булан айрыча ишлеме герек деп гъисап эте. Шогъар интернатда бары да имканлыкълар болдурулгъан. Дағысын айтмагъанда, гъар яшны кисе телефонлары бар. Олар овзлер тюрлю видео сюжетлер чыгъаралар.

Ума Абакаровна бир мюгълетге ойгъа батгъанын эс этип: «Нени гъакъында ойлашасыз?»—деймен. «Нени тюгюл, кимни десе дурус болар»,— деп, ол Тимур Да-даевни гъакъында хабарлай. Тувгъяндан берли юрюп болмайгъан Тимур Москваны мэри С.Собянинни кёмеги булан инг яхши клиникагъа тюшүп, гъали биринчи абатларын алмагъа башлагъан. «Биз гезикли керен яшланы Москвадагъы фестивальгъа алып баргъанда, Тимурну да гёрме гирдик. Башлап ол бизин бек сагъына болгъан, сонгуйренип де къалгъан. Буса да ювукъ арада гиччи ватанына къайтма умут эте.

ЯШАВ-УЗУН ДОГЪА...

Интернатдагъы яшлагъа 23 йыл битгенде, оланы уллу яшавда не къаравуллай? Директор англатгъан күйде, кёбюсю Оyr Къазанышдагъы яда Буйнакски-деги медицина идаралагъа тюшелер. Шоларда сакъат адамлар учун тийишли шартлар болдурулгъан. Буса да яшлар анадаш интернатын къоягъан гюн эки де якъдан гёзьяшлар тёгюлмей къалмай.

—Мен мунда ишлейген йыл ярымын ичинде,— дей У.Качалова, —бизден бир нече адам гетип тура. Тек биз оланы бирисин де унутмайбыз. Зенг этип, гъалын сорайбыз. Имканлыкъ болса, гёрме барабыз. Озокъда, овзлеге уйренип битген яшлардан айрылма тюшегенде гёнгюм бузула, — дей У. Качалова.

БИЗ БИР АГЪЛЮДЕЙ ТУРАБЫЗ

Биз интернатны яшаву, колективи булан таныш болагъан гюн артыбызыгъа тағылып яшлар юрой турду. Интернатдан гезей туруп, аш гъазирлейген бёлүкгө гирдик. Аш усталар къызъяшланы чудулар этме уйрете эди. Бизин гёргенде, бир тавушдан: «Ума Абакаровна, гелигиз, бизин чудуланы татывуна къарагъыз!»—деп къычыра эдилер.

—Сакъат яшланы ва жамиятны арасында барулар болмасны гъакъында бугюн алимлер де, хас касбучулар да кёп ойлаша,—дей У. Качалова.—Олар овзлени сени, мени йимик адамлар күйде гъис этердей, тийишли шартлар болдурма тарыкъ. Биздеги яшлар билимлерин хас программалагъа гёре алалар. Биз олагъа Интернетден таба тенглилери булан гъакълашма толу имканлыкълар беребиз. Биз бир агълюдөй турма къаст этебиз.

БИЗ-ИНГ ЯХШЫЛАРДАНБЫЗ...

Интернатдагъы яшлар гертиден де гъар гюнлюк яшаву, охуву булан овзелдерден кем ери ёгъун исбатлама къарайлар. Олагъа ата-ананы иссилиги етишмейгенлиги бек гъис этиле. Гюндюзге стационаргъа юройгенлени олар насыпли адамлагъа гъисаплайлар. Шогъар тамаша да болма тюшмей деп, эсгере интернатны директору. Гыйлыш атадан, анадан амалсыз яшгъа дагъы аявлу зат бармы экен?!

Мен Ума Абакаровнагъа къайтып тыш уылкели алдынлы методикалары эсине салгъанда, ол теренден кюстюнүп: «Овзге янларын айтмагъанда, гъалиги заман яшлар булан ишлеп болардай яхши касбучуланы да тапмагъа тынч тюгюл»,— деп жавап берди.

Ол гертиден де овз ериндеги адам ва ону интернатны директору этип белгиленгенлик тишили заманында гёрюлген чара. Ума Абакаровна «Заботадагъы» яхши якъыга багъып алышынывлар янгы башланып тура деп гъисап эте. Интернатдагъы гъалиги алышынывлагъарагъанда, онудиректору гёз алгъа тутгъан бары да муратларына етишежекке къатты инамлыкъ түвдүра.

«Адамлар, магъа айып этмегиз!..»

Паху ГЬАЙБУЛЛАЕВА

(Башы алдагъы номерлерде)

—*Үюгюзге яхшылыкъ, апай. Яй да гелди, сизин
гёрмегеним нечакъы заман бола. Кююгюз, гъалыгъыз
нечикдир? Тюзюн айтсам, мен сизин сагъындым,
гъар гюнлюк анцукъаллардан яныгъызгъа етишип
болмай тура эдим. Аллагыгъа шюкюр, эсен-аман
экенигизни гёрюп, юрегим ял болду.*

—Не хадиргюн тувгъан? Гелген сагъа да яхшылыкъ.
Гел, чыкъ тёрянгъа. Яхари, къайда ёкъ болуп къалдынг,
герек чакъы да апайынга алгъасамадынг, сагъындыр-
дынг. Аллагыгъа шюкюр, гъалиге яман тюгюлмен.
Савлукъ буса, къалгъан якъыгъа бир амал бола.

—Апай, юрегим, оюм сизин булан эди. Гъали биз
яслагъа байлавлу лакъырыбызын узатайыкъ. Артда
болгъан лакъырыбызда, сиз авлети гечингенде, ана-
сына яс этмеге ярамай эди деп эсгердигиз.

—Шолай эди чи дагъы. Къатты адатларыбыз бар эди.
Биревлер пеленче авлетини тазиятында бир гёзяш да
тюшюрмей ягъланып турду хари деп, иштагыланып
хабарлай бола эдилер. Анасы оылген къызын яда
уланын гёмме барагъанда, чыдап болмай, сарнайгъан-
да, бир тайпалар ону юргин англаш, языкъсынып
маслагъат этедилер. Дагъы да башгъалары, паланча
адатларыбызгъа да къарамай, авлетине уялмай яс
этди деп, башын сёйлеп де чыгъа эди.

—*Адат деп айтып, онча да олай къаттылыкъ къай-
дан геле эди, дин булан байлавлу сама тюгюлмю,
апай? Оъзге милләтлер де олай адатлар болма-
гъан чы. Неге тюгюл, Аллагыны ачуvu чыгъардан
къоркъа болгъанлар.*

—Бизин адатыбыз дин булан байланмагъан. Ана-
лагъа айрыча къыйын бола эди. Ондан къайры да,
къатынындан, къызырдашындан эссе, жамият арада
аналаны кёп уллу абуру да, ихтиярлары да бар эди.
Оланы чыдамлыгъы да артыкъ эди.

Айтса адам инанмас, жагыллар янги къошуулуп,
эр-къатын болгъан заманда, масхара булан гертиге
дегенлей, тиштайпалар къаттылыкъы, чыдамлы-
къыгъа байлавлу сывналардан оьте эди. Айтагъаным
дагъы, бырынгъыда эренлер папирос къабуздума
сийгенде, яш къатынлары олагъа яллайгъан печден
къоллары булан жыжым алып береген адат да бар
эди. Олар да гъеч шынкъ-мынкъ деп айтмай, биш-
генине де къарамай, сан да гёрмей жыжымны алып
бере эдилер. Гъалигилер о заманларда не рагымусуз,
тарыкъсыз адат болгъан деп айтажакъ. О вакътилерде

къатынланы да чыныкъыда эди. Неге тюгюл, олар
душманлар оъз элине чапгын этгенде, эренлер булан
теппе-тeng ябушуп, ана топурагъын, отавун къоруп
гелген.

Не айтайым, айрокъда халкъ бар ерде ата-анасы
къызыларын, уланларын бир де макътамай эдилер.
Къызлар чы нечик де, уланлар да атасы булан бирче
ашхапма да олтурмай эди. Эдеп-къылыкъыны юрюютп,
къатты күйде тарбиялана эдилер. Гъали чи оланы
сюлдюрү де къалмагъан. (Апай теренден кюстюне).
Эргиши де эргиши, къатынгиши де къатынгиши
къылыкъ болуп гелген.

Шолай къатты адатлар юрюютп тургъан девюрде,
арт-артындан къайгъы къопгъанда, аналар янгыз уйй-
лерде бетге-бет къыйыны булан къалгъанда, ичиндеги
агы вааягъ болуп чыгъа эди. Шулай сарнай эдилер.

Эренлер тонлар гийип, тазиятгъа гелгенде

*Шо тонланы магъа тюгюл гиймеди;
Къатынлар башмакъ гийип чыкъгъанда
Шо башмакъыны магъа тюгюл чечмеди;
Базарларда къумачланы оылчесе,
Гебинлени магъа тюгюл бичмеди –
Адамлар, магъа айып этмегиз!..
Гъаман оылдюм, мен оылдюм,
Оыле туруп бу дюньяда халкъларым!*

Муна шолай ананы ичи тазза дегенлей бишгенде,
халкъ огъар нечик айып этсин дагъы. Шо заман
огъар языкъсынып, маслагъат этме къарай эдилер.
Нечакъы да зар чегип вааягъ этегенлер бар эди. Унут-
магъанларымны эсгеремен.

*Къара ер, сагъа айып этме гъалым ёкъ –
Мундан онда кёпдор мени халкъларым.
Териклер иймик генг эдим,
Асхар тавлар булан тенг эдим –
Асхар тавлар, емирилип, яр болгъан.
Гёк денгизлер мени алдымда кёл болгъан.
Аждагъадай эр уланлар оылгенде
Абайланы, ийлай туруп, гече-гюню тенг болгъан!*

Гёремисен, нечик гючлю сёзлердир. Алда халкъны
титиретеген күйде, бир-бир сарнайгъан аналар бола
эди. Дюньядан баз гечип, оъзюню юргиндерги къай-
гъылы гъалны къыргъа чыгъара эдилер.

*Ахиамдан сонг гюн тувмас,
Акъ гирген сакъаллар къайта къаралмас,
Оътген оъмюрлөгө оъзек ялгъанмас,
Оълюмлөгө дарман дагъы табылмас...*

Жамиля ДИБИРОВА:

«Аркъатаявум да дюр, онг къолум да..»

Паху ГЬАЙБУЛАЕВА

Алда, айрокъда жаваплы къуллукъларда къатынгишилени нагагь да гёрге болмай эдинг. Артдагъы вакътилерде аста-аста мердешге айланып, къатын-къызланысыдыралары толумлаша бара. Гертисин айтса, къатынгишилени гъар бир ишге жаны-къаны булан янашып, мекенли күиде къуллугъун күтеген хасияты бар. Олайлардан бириси Бабаорт районну администрацияны ишлерине къарайгъян бёлжюкю начальниги Жамиля Дибирова булан ёлугъувубуз болду. Ол оъзюню иши, яшаву, ағылю ва оъзге масъалалагъа байлавлу ачыкъдан хабарлады.

—Бизин бёлжюкде кадровый резерв къурулгъанлы 10 йылдан да артыкъ бола. Биз Бабаорт районну ичинде жағыиллерибиз къайда ва нечик охуйгъанны ахтарабыз. Охуп битдирип районгъа гелген яшланы тарыкълы документлерин жыйып, папкалар гъазирлейбиз. Къайда не иш табылса, биз районбузну ёлбашчысына таклиф этебиз. Сонг, ол шогъар ағъамият берип, биздеги документлелеге гёре ишге къуршай. Кадровый резервден бираз алларда экевню ёлбашчы къуллукъга белгиледик. Оланы бириси-баш бухгалтер, бирдагъысы юридический бёлжюкю начальниги болду. Сонг да, биз ишсизлени имканлықтарбызы болгъандокъ, оъзге культура, билим берив тармакълагъа да къуршамагъа къарайбиз. Тюзю, бизде де, оъзге ерлерде де педагогика касбучулар етишмей. Шо четим масъала болуп тура. Неге тюгюл, педагогикагъа барма сюегенлер ёкъ. Айрокъда, физика, математика факультетлелеге кёп къыт болгъан. Иш излей туруп гелегенлерден арты-алды ёкъ. Шо анцуқъаллар булан Бабаорт районну ёлбашчысыны устюнөөюрүйгенлер нечакъы да бар. Декрет отпускағъа гетгенлер болса, шоссагъат ишсизлени гъайын этебиз.

—Артдагъы вакътилерде террорчулукъга, наркоманиягъа

къаршы гъаракатлар, жыйынлар оytгериле. Сизде шогъар не дара-жада ағъамият бериле?

—Озокъда, гележегибизге, яш наслууну къысматына ичибушагъанлар шо масъалаланы янындан гёз юмууп оytмежек. Бизде террорчулукъга къаршы иш гёргеген комиссияны (АТК) гъаракатын айрыча эсгерме ярай. Шонда бир вакъти ич ишлер къурумларда къуллукъ этгенлер чалышалар. Бек тындырыкълы күиде иш юрюле деп айтмагъа болабыз. Ери гелгендеге, эсгерме сюемен, гетген йыл бизин шо комиссияны ишине оърбагъа берилди.

Шо ишде Бабаорт районну башчысыны жамиятны аманлыгъына къарайгъян заместители Солтангерей Бамматгереевич Бийтемировну аслам къошууму бар.

Ол оъзюню къуллугъун ёругъу булан юрюте.

Сонг да яшёрюмлени ишлерине къарайгъян бёлжюк намуслу күйде гъаракат эте. Ону башын тутгъан Ильмутдин Абдуразакьев республикада гёrmекли иши учун бир нече керен ақчава оъзге савгъатлар булан савгъатлангъан. Маданият тармагъыбызын чалышывуда районнунда яшавунда аслу ерни тута. Онда кёп йылланы узагъында намуслу күйде Садия Насрутдиновна Даветеева чалышып тура.

—Гъали биз ишигизден бираз йылышып, сиз тарбиялангъан ожакъгъа чыгъайыкъ. Ағылую бары намусу къатынгишини бойнуна тюшюп къала. Ону авур арбасын олар тартм деп ойлашаман.

—Дурус. Мени атам-анам гъали пенсияда. Бир вакътилерде атабыз Солтахан киномеханик болуп ишлей эди. Анабыз Забия администрацияда статуправлениеде кёп заманлар загъмат тёкдю. Аллагы санамасын, бизин ағылжие 5 къыз барбыз. Мен лап да уллусуман. Анабыз алгъяң билимине гёре-педагог. Ол бизин къатты күйде тарбиялай эди. Гъаман сайын охувну биринчи ерге сала эди. Бизден бек талап эте эди. Уй къуллукъуну да биз 5-де къыз оъз арабызда пайлап ала эдик.

Уланкъардашыбыз бар-ёкъ деп къарамагъанбыз. Бавну да къаза эдик, чачма да чача эдик. Алда газлар ёкъ эди чи. Биз ағъач да ташыгъанбыз, кёмюрню де уватып, гиччи эте эдик. Не иш бар буса, шону күтөт эдик. Атабыз баягъы, ожакъгъа тарыкъ-герекни алыш геле эди. Ону бир айтгъян сөзю бизге барыбызгъа да таманлыкъ эте эди. Аслу гъалда бизге улланаларбызы къарагъан. Олар бизин сөз булан, мисаллар гелтирип тарбиялай эдилер. Шо заман бары да якъдан яшавунда устюнлюк-леге етишген адамланы гёрсетип:

ЗАМАНДАШЛАРЫБЫЗ

«Къарагызы чы, пеленчеге, арив охугъан, билим де алгъан, гёремисиз, не даражалагъа етишген», – деп ал сыйырлардагъы адамланы гёрсете эдилер. Аллагыгъа шукюр, биз 5-де къызардаш оланы сёзюн ер этмейли, къасткылып охудукъ, барыбыз да оыр охув ожакъланы битдирип, гъар тюрлю касбулагъа ес болуп, шолагъа гёре ишлеп турабыз. Менден къайрысы, къызардашларым барысы да Магъачталаада ишлейлер, яшайлар. Мен Бабаортда атам-анама ювукъдаман, олагъа гёз къарата тураман.

– Сизин адат-къылыкълагъа гёре тарбиялагъанға ошай.

– Озокъда, дагъы. Шо бизин ожакъда биринчи ерде эди. Сонг да атам-анам ожакъда оызлени тутагъан күйлери, бир-бирине нечик абур-сый этип янашагъаны бизге жанлы мисал болуп къалды. Къумукъланы уясында гёрген, учгъанда да шону этер деген арив айтыву бар чы. Атам да, анам да, гёстиймесин, татывлукъда бир-бири булан яшап турагъаны 56 йыл бола. Анамны яшавуна бир де кантыллап гёргеменбиз. Олар гъар заман бизге уллулагъа абур-сый этме герек деп бола эдилер. Атам-анам бирче яшайгъанлы 50 йыл битгенде, оланы райондан савгъаттагъа гёрсетип, Агълюнью гюнөндө Дагъыстанны загъматны министерлиги «Залюбовь и верность» деген белги булан савгъатладылар. Оланы яшаву да бизин учун бир уллу уылгю болуп къалды. Мени оызюмню де 2 къызым бар, оланы да бизин башыбыздан оытген адат-къылыкъ дарслагъа гёре тарбиялайман.

– Буса сиз насили адамсыз. Мен тюз англадыммы?

– Мен ойлашагъан күйде, насили бир нече канзилери бар. Оызюнг тувуп, оысген ожагъынгда сююв де, парахатлыкъ да, татывлукъ да бар буса – шо уллу насили. Экинчиси, оызюбöz къургъан агълю яшавум юрегимтынышагъан күйде буса. Биз агълю ёлдашым Абдулла булан сююп къошуулгъанбыз, гъалиге арив бир-бириевню англап, къыйышып яшап турабыз. Ол РОВД-де къуллугъун күте, полицияны майору. Сонг да, уягъюнгю де, оызюнгю де дос-къардашынгны арасында аркыатаяп болагъан, гъар бир намусгъа етишеген адамлар бар буса, дюньяны малына тие. Атангны ожагъында пача къызы йимик яшап, оызюнгю

агълюнгю къурма заманынг етишгенде, бир онгсуз адамланы арасына тюшоп, яшавунг терс гетип къалса, шо насилисизлик бола.

– Бизде, къумукъларда, кимни арбасына минсенг, шону йырын йырларсан деп айта. Сиз къошулгъан ожакъ сизин агълю мердешлери гизге, хасиятыгъызгъа къыйышывлуму яда оызюнг ола-ны талапларына гёре яшаймысан?

– Аллагыгъа шукюр, мен къошуулгъан ожакъда бек намуслу, асил къылыкълы адамлагъа ёлукъдум. Агълюмню уягълюсюнде, барына да Аллагы савлукъ берсин, 7 яш бар. Олар оызлени битимине хас адат-къылыкъ, мердешлени юрюте, бизде йимик намусланы да күте, бир-бириевге эдеп-гюрмет де эте. Магъа янгы ожакъда бир де къыйынлыкъ болмады. Уягълюмню атасы, гюнағларындан Аллагы гечсин, Льевовскиден гелип, Бабаортда ишлей эди. Къайнанам буса бир ерде де ишлемей, уй къуллукъланы да кютиоп, ожагъын юрютоп турагъан бек асил адам. Масхара, кюлкю булан бек татывлукъда яшайгъан уягълю. Неге тюгюл, къайнатам мени бек арив юрек майларынгны иритип, агъачкъомузда ойнай эди. Савлай агълюсю барысы да оытесиз арив йырлап да, согып да болалар.

– Кёбюсю ожакъларда гелин, къайнана бир-бири булан къыйышып болмайлар. Гъатта чыдан болмай айрылагъанлар да нечакъы да бар.

– Инанмассыз, биз 4 апсун барызы. Гёз тиймесин, гъалиге бир-бирииз булан бавурлубуз. Къайнанабыз бек тизив адам. Агълюерибиз булан бираз хатиржанлыкъ болуп гетсе, ол бир де уланларыны яны болмагъан, гелинлерин якълагъан. Ожакъдагы адилликни, татывлукъну сёнме къоймай. Тезликде кююне, ёрукъга салып къоя.

– Къарагъанда, сизин бирикди-реген, сизге таъсир этген-сююв. Сюювню гючю болмаса, ожакъны тозма къоймай, мекенли күйде сакълама бажарылмас эди.

– Инг башлап ата-ана гъа бакъгъан якъда сююв болмаса бажарылмай. Агълюнгю де, сени де аралыкъла-рыгъыз сюювден къурулса, бир-бириевню англама тынч боладыр деп эсиме геле. Биз сююп къошуул-

гъанбыз. Бир-бириизни англайбыз, бир-бириевню гёңгюн бузмайгъан ёлланы танглап яшав къурабыз. Ол мени чинк де ювукъ ёлдашым, онг къолум. Мен де огъар, ол да магъа аркъа таяп болабыз.

– Яшавуғуздада инг де эсигизде къалгъан, юрекигизден таймай-гъан агъвалат болгъанмы?

– Мен о заманғы педагогика институтту тарихи факультетин кызызыл дипломгъа битдирип, школада ишлей эдим. Бир гезик ахырынчы зенгге выпускной класымны онгарып турған. Къаравулланмагъан күйде, районну администрациясындан телефон сэйлеп, мени чакъыра деп билдирилдер. Не болгъан экен деп туралып. Къарайман, о заманғы районну башчысы Алик Гъанакъаев чакъыра. Янына гирдим, ол магъашу бугюн мен кютиоп турагъан къуллукъын тапшурма сюегенни англатды. Манг болуп ишлеп турагъан адам нечик болар экен деп ойлашдым.

– Огъар не тайсир этген экен?

– Билмеймен, школада гъаракатыма тергевэтген бусаярай. 1995-нчи йыл, хата болмай бусам, мен районда «Йылны муаллим» болдум. Озаман акъча миллионлар деп юрюле эди чи. Магъа 1 миллион бердилер. Сонг Дагъыстанны билим беривню отличники болдум. Документлеримни грант алмагъа гъазир этип тийишили ерге тапшургъан эдим. 2006-нчы йыл, мен Россияны Президенти В. Путинни грантын утуп, 100 минг манат алдым. Артда буса магъа «Дагъыстанны халкъ муалими» деген гюрметли белги берилди. 2010-нчу йылда «Россияны умуми билим беривню гюрметли къуллукъчусу» деген гюрметли белги булан савгъатладылар. Сонг да, 2006-нчы йылда «Россияны инг яхши муаллимлери» деген конкурсда уыст гелгеним учун, Дагъыстанны билим берив министерлиги Гюрметлев грамота тапшурду.

Мен буланы барын да эсгерегеним, школада шолай гъаракат этип турагъанда, башгъа къуллукъга чакъырып къойдулар. Тюзю, школаны ташламагъанман. Мен огъар арт берме болмайман. Гъар хамисгъон ишден сонг, 2 сагъаттагъа факультатив дарслагъа бараман. Яшланы тарихден, обществознаниеден ОГЭ-ге, ЕГЭ-ге газирлеймен.

1 июн – Яшланы якълавну халкъара гюню

Гиччиавлар бизин гёз юмуп, гёз ачгъандагы ярыгъыбыз. Олар бизин яшавубузну чинк де сыйлы маънасы. Олар болмагъан буса, бизин гележегибиз тамурларындан къыркъылып, дёнюп къалажакъ эди. Бизин яшавубузну, варислигибизни узатагъянлар – гиччиавлар. Олар учун тюгюлмю ата-ана яллыкъ билмей онда-мунда чабып айланагъаны.

Гъарпны да билмейген бюртюк чакъы заманында, къайсыбыз да оланы тилин, оюн, мурадын англама сюебиз. Булай ойлашадыр, олай затны сюедир деп, озыюбюз ёравлар этме къарайбыз. Тамаша тюгюлмю, бу гиччиав уланлар не ойлашагъанны билмеге, гъейлер?

Идрис айта: *–Анам магъа байрамыма накъыра савгъат этген. Терген къарайым гъали, тавушу арив чыгъамы экен? Сонг мен анама бир концерт гёрсөтермен...*

Адам сеслене: *–Къара гъали, къара. Идрис, мен бийидим, атам бойнума бир арив зат такъды. Арив согъа бусанг, гидив иймик, ойнакъылап бирдағы бийижекмен. Анам да бир савгъат чызата, къарайым чы.*

Ана тилибизни уйренебиз

Уллата – дедушка.

Уллана – бабушка.

Ата – отец.

Ана – мать.

Ата-ана – родители.

Оъгейата – отчим.

Оъгейана – мачеха.

Улан – сын.

Къыз – дочь.

Агъа-ини – братья.

Агъа – старший брат.

Ини – младший брат.

Къызардаш – сестра.

Эркъардашлар – братья сестёр.

Гелешмиш – жених, невеста.

Зукъари – двоюродный брат и сестра.

Къариян – троюродный брат и сестра.

Ариян – четвероюродный брат и сестра.

Жымыржы – пятероюродные брат и сестра.

Гелин – невестка, сноха.

Гиев – зять.

Къайната – тесть для зятя, свекр – для снохи.

Къайнана – тёща для зятя, свекровь – для снохи.

Къайнулан – шурин – брат жены, деверь – брат мужа.

Къайынкъыз – золовка – сестра мужа, свояченица – сестра жены.

Бажалар – свояки, мужья двух сестер.

Апсунлар – свояченицы, жёны двух братьев.

Уланыны яда къызыны яшлары, торайлары –

внуки и внучки.

Агъав, агъай – дядя по отцу или матери.

Эгечи – сестра отца и матери, тётя.

Эчив, бажив – тётя.

Журнал в журнале

Автор: Зарема Алиева

ЦЕЛЕБНОЕ ЯБЛОКО

В одном ауле жила-была красавица. Она была единственным ребенком у своих родителей. Белоснежная, луноликая, девочка росла без забот и хлопот. Много юношей сваталось к ней, но она отказывала всем.

В соседнем доме жила другая семья. И у них был один-единственный сын, знаменитый на весь аул игрой на чунгуре и золотым голосом. Все аульские девушки мечтали о нем, а он был влюблена в соседку-красавицу. Но не посыпал сватов в ее дом – боялся, что ему откажут.

Он играл и пел по утрам, а она открывала окно и слушала, притаившись, чтобы ее не видели. Девушке пришелся по сердцу пригожий певец, и часто в душе ругала она его за то, что ее не замечает, не идет свататься к родителям. Так и жили они по соседству, даже не подозревая, что нравятся друг другу.

Юноша не только хорошо играл и пел, он был очень трудолюбивый, очень добрый, во всем помогал своим родителям, которые души в нем не чаяли.

Однажды утром юноша вышел во двор помочь отцу по хозяйству и по привычке бросил взор на соседское окно – оно всегда было распахнуто в это время. Сердце тревожно застучало – ставни были нагло закрыты. Юноша быстро поднялся на веранду, взял в руки чунгур и сильно ударил по струнам. Зазвенел чунгур, поднялся ввысь встревоженный голос, но окно не открывалось...

Лишь к вечеру юноша узнал, что его любимая сильно захворала и никто не может ей помочь. Родители к кому только не обращались! Наконец привезли из соседнего аула знаменитую гадалку; та и предсказала:

девушку спасет только яблоко из сада ненасытного Аждахи.

Не тратя времени даром, отец девушки объявил, что отдаст красавицу замуж за того, кто добудет яблоко. Узнав об этом, влюбленные в красавицу джигиты двинулись в путь.

Певец тоже долго не раздумывал: он схватил свой чунгур и отправился на поиски лекарства для возлюбленной. Много ли мало ли – прошел юноша девять высоких гор. Наконец с вершины самой последней горы он увидел огромный сад, обнесенный высокой каменной стеной. Казалось, тут и птица не пролетит! «Наверное, это и есть сад Аждахи», – подумал юноша и начал спускаться вниз. Долго он бродил вокруг каменной ограды, но входа нигде не было. В отчаянье

сел он у стены и запел. На его волшебное пенье слетелись дивные птицы, перестали шелестеть листвой деревья, замерло журчанье ручейка. И вдруг раздвинулись перед ним камни – и впереди увидел он дорогу, устланную яркими цветами. Пошел юноша по этой дороге и запел свою самую любимую песню, посвященную возлюбленной.

Дорога привела его в волшебный сад, где росла заветная яблоня. В тени под ее густыми ветвями растянулся безобразный Аждаха. Услышав незнакомый голос, чудовище раскрыло свою огромную страшную пасть и зарычало: «Кто этот наглец, посмевший в мой сад войти?! Передо мной ни муравьи по земле не ползают, ни птицы в небе не летают!»

Не слушая Аждаху, герой продолжал петь песню о своей любви к прекрасной красавице, о смертельной болезни, поразившей ее, и о спасительном яблоке, которое защищает жестокий зверь.

Бросился на него Аждаха с ревом, раскрыл свою страшную пасть, чтобы смельчака проглотить, да вдруг остановился, прислушался... Его будто заворожили звуки раненного сердца певца. Долго слушал Аждаха, и дрогнула его злая душа, и из огромных кровавых глаз появились слезы.

Еще сильнее ударил юноша по струнам, да так сильно, что оборвались все четыре струны. Замолк волшебный голос чунгура...

Опустив голову, юноша стоит перед раскрытой пастью Аждагы. Неожиданно чудовище протянуло лапу к дереву, сорвало яблоко и бросило его герою. «Бери, не бойся. В жизни я не слыхал такого голоса и не встре-

чал смельчака, готового отдать свою жизнь за любовь. Возьми яблоко и ступай к своей любимой», – проговорил Аждаха и, опустив на лапы огромную голову, закрыл глаза.

Поймав на лету спасительное яблоко, юноша пробормотал слова благодарности и со всех ног кинулся бежать обратно...

Красавица вылечилась. Сыграли пышную свадьбу. И я была на этой свадьбе и вместе со всеми радовалась счастью молодых!

Патимат ВАГИДОВА

ТВОРОЖНАЯ ЗАПЕКАНКА КАК В ДЕТСКОМ САДУ

ИНГРЕДИЕНТЫ

Творог – 600 г
Молоко – 120 мл
Яйцо – 2 шт.
Манная крупа – 6 г
Сахар – 3 ст. ложки
Масло сливочное – 1 ст. ложка
Соль – щепотка

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

В холодном молоке замачиваем манную крупу минут на 10-15, то есть как раз на то время, которое понадобится для подготовки творога. Чтобы запеканка получилась нежная, творог протираем через сито или пропускаем через мясорубку. Добавляем к творогу манку вместе с молоком, яйца, сахар и щепотку соли. Все хорошо перемешиваем. Форму смазываем сливочным маслом и выкладываем творожную смесь толщиной в 3 см. Ставим в заранее разогретую духовку и запекаем при 250 градусах в течение 25-30 минут. Готовой творожной запеканке даем остыть, после чего нарезаем.

ЛЕГКИЙ ПИРОГ НА КЕФИРЕ С ЗАМОРОЖЕННЫМИ ЯГОДАМИ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

Кефир – 1 стакан
Яйца – 2 шт.
Соль – 0,5 ч. л.
Сливочное масло – 100 г
Разрыхлитель – 1 ч. л.
Мука – 250 г
Ванилин – 1 пакетик
Сахар – 5 ст. л.
Замороженные ягоды – 450 г

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

1. Масло комнатной температуры взбить с сахаром, добавить яйца и кефир, затем – муку, разрыхлитель, ванилин и соль.
2. Вылить тесто в антипригарную форму, сверху выложить ягоды, не размораживая, посыпать сахаром.
3. Выпекать 30 мин. в заранее разогретой до 200 градусов духовке.
4. Дать остить в форме, затем посыпать сахарной пудрой.

КЛАССИЧЕСКИЕ ВАТРУШКИ С ТВОРОГОМ

ИНГРЕДИЕНТЫ

(на 10 порций):

Мука – 450 г
Молоко – 200 мл
Сахар – 100 г
Яйца – 2 шт.
Желток – 1
Дрожжи сухие – 7 г
Масло сливочное – 100 г

ДЛЯ НАЧИНКИ:

Творог – 500 г
Сахар – 90 г
Яйцо – 1 шт.
Сметана – 50 г
Ванилин

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

1. Для опары в теплое молоко добавить 1 ст. л. сахара, дрожжи, 150 г. муки и перемешать. Поставить опару в теплое место на 15-20 минут.

2. В подошедшую опару добавить 2 яйца, рас-топленное сливочное масло, перемешать. Всыпать 100 г сахара и щепотку соли, снова перемешать. Добавить оставшуюся муку и замесить тесто. Вымешиваем его тщательно около 10 минут.

3. Поставить тесто в теплое место на 30 минут, чтобы поднялось.

4. Тесто обмять и снова оставить на 30 минут.

5. Для начинки творог смешать с сахаром, сметаной, яйцом и ванилином.

6. Желток для смазывания взбить с 1 ст. ложкой воды.

7. Сформировать из теста шарики (10 штук), выложить их на противень, застеленный бумагой для выпечки. Шарики примять рукой, чтобы получились лепешки. Смазать их желтком.

8. В каждой лепешке дном маленького стакана сделать углубление и выложить туда творожную массу.

9. Выпекать 20 минут в разогретой до 180 градусов духовке.

ПЕЧЕНЬЕ ИЗ ТВОРОГА И СМЕТАНЫ

ИНГРЕДИЕНТЫ

Творог жирный – 200 г
Сметана 20% - 150 г
Сахар – 100 г
Соль – щепотка,
Ванильный сахар – 0,5 пакетика,
Сода – 0,5 ч. л. (погасить уксусом),
Мука высшего сорта – 300-400 г

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

К творогу добавить сметану и соль. Сюда же всыпать сахар, ванильный сахар, соду, гашенную уксусом. Тщательно все перемешать и всыпать просеянную муку. Замесить плотное, но мягкое тесто. Печенье можно делать любой формы. Выложить печенье на противень, застеленный пергаментом, и выпекать в духовке, разогретой до 180 градусов, около 30-40 минут (до румяного цвета). Печенье получается нежным, воздушным и очень вкусным!.

ЦЕЛЕБНЫЙ СТОЛ

КРЫЖОВНИК – СЕВЕРНЫЙ ВИНОГРАД

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Вкусовые качества крыжовника не уступают винограду. В ягодах содержатся не только основные витамины, микроэлементы и другие биологически активные вещества. В сортах ягод темной окраски есть составляющие, которые способствуют выведению из организма солей тяжелых металлов.

Спелые ягоды крыжовника оказывают противоопухолевое действие, рекомендуются при гиповитаминозах, дефиците в организме меди и фосфора, страдающим анемией, в качестве желчегонного.

РЕЦЕПТЫ

Спелые ягоды. При ожирении и нарушении обмена веществ рекомендуется употреблять спелые ягоды крыжовника в больших количествах (до 0,5 кг в день) на протяжении 3-4 недель (при этом следует ограничить калорийность питания).

Отвар ягод. Залить 1 ст. л. ягод 1 стаканом горячей воды, кипятить 10 минут на медленном огне, процедить. Пить по 50 мл 4 раза в день для нормализации менструального цикла.

При язвенной болезни противопоказано применение кислых сортов крыжовника.

МАЛИНА ЯД ВЫВОДИТ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Малина – кладезь витаминов, микро- и макроэлементов. Ее применяют при простуде, гриппе, а также атеросклерозе, невралгических явлениях, малокровии. Ягоды малины используют при отравлениях, она выводит яды и шлаки из организма. Настой высушенных листьев употребляют при неврастении, поносах, желудочных кровотечениях, кожных болезнях, заболеваниях десен и горла (полоскание). Малину, как источник витамина В, рекомендуют при длительном применении антибиотиков.

РЕЦЕПТЫ

Настой при отравлении. Залить 2 ст. л. сухих листьев 1 стаканом кипятка, настаивать 30 минут, пить по 1/3 стакана 3 раза в день.

Потогонный чай. Залить 2 ст. л. размятых ягод 1 стаканом кипятка и настаивать 15 минут. Пить по 1/2 стакана перед сном, можно в смеси с теплым молоком. Чай полезен больным гипертонической болезнью: с потом удаляется значительное количество поваренной соли, в результате чего снижается артериальное давление.

Малина противопоказана при подагре, нефrite.

7 КГ СЛИВЫ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Знаете ли вы, что нормой потребления слив, включая варенье и компоты, считается 7 кг в год на человека? Слива богата сахаром, оказывает послабляющее

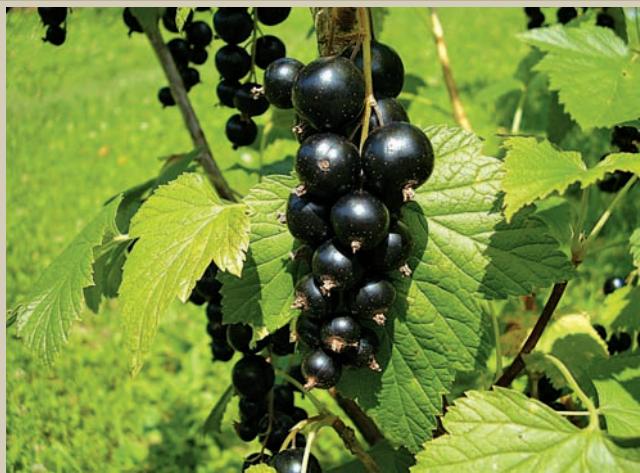
действие, но витаминов содержит немного. Показаниями к применению являются желудочно-кишечные и почечные заболевания, запоры, атеросклероз и гипертензия, холециститы, ревматизм, подагра и псориаз.

РЕЦЕПТЫ

Сок пить по 1/2-1 стакану 2 раза в день за 30 минут до еды для укрепления иммунитета. Очень эффективны смешанные соки сливы и яблок, особенно разных вкусов (сладких и кислых).

Целебный настой. Залить 10 плодов сливы средних размеров 1 л кипятка, настаивать 1 час. Пить до еды по 1 стакану. Сливы из настоя измельчить, добавить 1 ст. ложку сметаны, сахар по вкусу, взбить в миксере и принимать на десерт. Также сливы из настоя полезно добавлять в готовую рисовую (или манную) кашу.

Слива не рекомендуется при язвенной болезни, усиленной перистальтике кишечника.

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

По содержанию витамина С плоды смородины уступают лишь шиповнику, в 4-5 раз превосходя землянику и цитрусовые, даже в листьях смородины имеется аскорбиновая кислота. Плоды черной смородины – источник биологически активных веществ, оказывают антисклеротическое, противовоспалительное, сосудорасширяющее действие, укрепляют капилляры. Смородина повышает сопротивляемость организма инфекциям, нормализует обмен веществ, повышает аппетит, оказывает желчегонное действие.

РЕЦЕПТЫ

Целебный чай. Залить 2 ст. л. сушеных ягод 1 стаканом кипятка. Пить по $\frac{1}{2}$ стакана 3 раза в день при атеросклерозе и гипертензии.

Свежий сок полезен при нервных заболеваниях, головной боли.

Соус к мясу. Смешать в кастрюле смородину (440 г), воду (500 мл), сахар (2 ст. л.), довести до кипения на медленном огне. Варить 5 минут, добавляя кусочками сливочное масло (50 г), соль и черный перец – по вкусу. Для густоты можно добавить немного муки. Подавать к мясу.

ЙОД ОТ КРАСНОЙ СМОРОДИНЫ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Спелые ягоды красной смородины в своем составе содержат некоторые биологически активные вещества в большем количестве, чем плоды черной смородины, но витамина С в них в 8 раз меньше. В сушеных ягодах красной смородины присутствует большое количество йода.

Красная смородина обладает противоаллергическим, кровоочистительным свойством, способна снижать уровень токсинов в кишечнике, а также уровень холестерина в крови, предупреждает развитие опухолей.

РЕЦЕПТЫ

Мусс. Взять 1 стакан спелых ягод, добавить по 2 ст. л. сахара и сметаны, все взбить миксером. Принимать как целебный десерт.

Сок красной смородины подходит в качестве легкого слабительного и детям, и пожилым людям. При простуде или гриппе рекомендуется принимать по $\frac{1}{2}$ стакана сока 2-3 раза в день за 20 минут до еды.

При кариесах и мягкой эмали зубов после употребления ягод следует тщательно полоскать рот.

РЯБИНА ЯНТАРНАЯ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Ягоды красной рябины содержат природные сахара, органические кислоты, в том числе янтарную. Янтарная кислота оказывает исцеляющее действие на всю сер-

дечно-сосудистую систему, способствует снижению содержания жиров в печени и холестерина в крови.

Плоды рябины применяют как мочегонное, желчегонное, противоревматическое и легкое слабительное средство, для повышения физической и умственной работоспособности. Рекомендуют при диабете, заболеваниях почек, печени, мочевого пузыря и авитаминозе.

РЕЦЕПТЫ

Целебное варенье из рябины. 1 кг ягод опустить на несколько минут в кипяток, вынуть. Приготовить сироп (1,7 кг сахарного песка, 3 стакана воды). Залить ягоды кипящим сиропом и оставить на ночь. Утром довести до кипения, снять на 10 минут, потом снова довести до кипения и так несколько раз. Готовому варенью дать отстояться 10-12 часов и разлить по банкам.

При продолжительном потреблении плодов рябины повышается свертываемость крови.

УХОД ЗА ВОЛОСАМИ В ЛЕТНЕЕ ВРЕМЯ

Если весной был проведен курс оздоровления для волос, то это обязательно улучшит их состояние.

Лето – это новое испытание.

Самый главный враг волос летом – прямые солнечные лучи, ветер и соленая морская вода. Основной задачей ухода в летнее время становится защита волос. Это могут быть элементы одежды (шляпа, косынка, зонт) и косметика для волос с солнцезащитными фильтрами.

Как правильно ухаживать за волосами? После купания в морской воде необходимо хорошо промыть волосы пресной водой. Если же волосы стали жесткими, сухими, ломкими и тусклыми, то необходимо воспользоваться специальными восстанавливающими масками и бальзамами. В их состав входят различные активные вещества, лечебные масла, ферменты и витамины, которые восстанавливают структуру волос.

В жаркие дни нужно соблюдать питьевой режим, поскольку нарушается водно-солевой баланс организма. Это значит, что количество выпиваемой в день жидкости должно увеличиваться до полутора - двух литров и больше. Поскольку сладкие напитки жажду не утоляют, лучше употреблять минеральную воду с высоким содержанием солей (боржоми, наран, рычал-су) свежевыжатые соки, горячий несладкий чай, желательно зеленый. Не забывайте о потреблении достаточного количества чистой воды – рекомендуется выпивать не менее 8 стаканов в день.

Другой проблемой в летний период является окраска, химическая завивка и мелирование волос. Не следует делать летом химическую завивку и применять окислительные красители. Это еще более усилит повреждение волос. Летом для масок, настоев и втираний необходимо использовать натуральные соки, ягоды и фрукты.

СРЕДСТВО ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ КОРНЕЙ ВОЛОС, ДЛЯ БОРЬБЫ С ПЕРХОТЬЮ

Смешать 3 столовые ложки листьев крапивы и 3 столовые ложки свежих листьев мать-и-мачехи. Залить смесь 1 л крутого кипятка. Настоять в течение 20-30 минут и процедить. Полученным настоем ополаскивать волосы после каждого мытья, а также втирать в корни волос 2-3 раза в неделю.

ОПОЛАСКИВАТЕЛЬ ИЗ СВЕЖИХ ТРАВ

Свежие травы и цветы ромашки, калины, крапивы, лопуха, мать-и-мачехи, подорожника, молодых побегов сосны, ели, березы смешать. Одну столовую ложку смеси залить стаканом кипятка, настоять, процедить, использовать как ополаскиватель или для втирания в корни.

НАСТОЙКА ИЗ КАПУСТЫ

Это средство для укрепления корней и восстановления ломких, секущихся волос. Смешать равные части соков капусты, шпината и лимона. Ежедневно втирать смесь в корни волос.

«Адамлар, магъа айып Этмегиз!..»

12

Воллагь къызы, сарнавлагъа, ваягълагъа нече де уста адамлар бар эди. Гъалигилер эки сёз айтып да болмайлар. Алдагъылар улуйгъан күйге къарап, бары да ясдагыланы да къарны айлана эди. Сонг дагъы да, алда биревню айыбындан ойлюп къалса, къаргъыш къайда да ваягъ эте эдилер. Динде ассиленип йылайгъанлыкъыны, къаргъайгъанлыкъыны бек гюнағы ишге гъисаплайлар. Тек къачма-тайма болмайгъан адатларыбызгъя гёре гъар ясыбыз, тообуз оьте эди. Къаргъыш къайда да айтлагъан ваягълар эсимде къалгъан.

*Къара ер, сени къарның жусулсун!
Къан къуюлсун къара ерни бавруна!
Къарагюнлер тувуп къалсын
Къанлы ойлюмню ойзюне!
Ойлюмлени оту гёмюлсүн,
Къара ерни къарны жусулсун!*

Ойзюню чинк де аявлу адамы дюнъядан гетген сонг, бар затны ер ютса да къайырмай эдилер. Къатынгишилер ойзлени ювукъ адамы гетгенде, бир матагъ-малы да, бирев де гёзюне гёрюнмей эди. Аявлу адамы биревню къолундан жан берсе, ол адамгъа нечик де, савлай дос-къардашина яшавлукъ ёкъ эди. Юртундан къанлы чыгъып, бир якълагъа гетип къала эдилер. Бирев-биревден ойч алмай туруп, парахат болмай эдилер. Бир тухум, бир къавумдан гечмеген күйде, оччюкюнью юргинде дөтутуп, ойлюп де гетген гезиклер де болгъан.

Сонг да, гечинген эргиши яшавунда ончакъы макътардай шайлар адам болмаса да, амма ол гетгенде, огъар багъышланып айтлагъан ваягъларда ону бир тизив эргиши этип, йылайгъанлар бола эди. Къарагъайлар, нарталар булан тенглешдирип, денгиз йимик дувладынг, душманларынгны къурманлыкъ къойлар йимик сыйдырдынг деп эсгерле эдилер. Бет-келпетини гъакъында да нюр юзлю, къувлума дарай иренкли дей эдилер. Къылыкъ-хасиятына байлавлу да айта эдилер.

*Ятлагъа ялан бавурлу,
Ичлеге ичи гюювлю,
Къардашлагъа аявлу,
Къайынлагъа яравлу,
Очарлагъа къавгъа салмагъан...*

Ясланы күтмеге яманокъ тынч тюгюл эди. О чу кёп уллу намус эди. Алда гъали йимик, учь гюнден тозулуп къалмай эди. Дос-къардаш къыркъы чыкъгъанча тазиятны тозмай эдилер. Дагъы да мен эсгерсем, намуслу, къоччакъ хасиятлы эргиши ойлсе, шулай сарнай эдилер.

*Эллеге аты аявлу башыбыз,
Оылмеге азлар – айып, кёп – намус;
Гюнчыгъар булан гюнбатарда
Этген сени садагъанг –
Акъсакъланы аягъы,
Сокъурланы таягъы,
Ойксозлени гёлеги,
Ач къалгъанланы чёреги,
Шиша къалаланы батгъычы,
Хазна сандыкъланы ачгъычы,
Чыны хабаланы къулагъы...*

Дагъы да тамашасы, гечинген адамны аргъумагъына да байлавлу ваягълар айтагъанлар бар эди. Оланы да къуру къоймай эдилер. Мисал учун, шулай сарнай эдилер.

*Дёртюнде дёрт есирге бермеген,
Бешинде бешев тутуп ерлекен,
Алтысында адам тилин уйренген,
Еттисинде етмииш тюрлю ёл тапгъан,
Сегизинде сексен тюрлю нал къакъгъан,
Тогъузунда токъсан тюрлю чул япгъан,
Онунда окъйыланда атылгъан,
Он биринде асавлукъга айттылгъан...*

Ойлюню гёмме алып барагъанда, ону артындан сарнап, тезде гечинген адамларына аманат этеген йимик, юргинге тиеген күйде айта эдилер.

*Ял-къуйругъун чорт тююп,
Юлдуз къашгъа тай минип,
Палан кес чыкъсын алдынга!
Акъ тастары булан бел бюгюп.
Ал мачилерине сув алып,
Палан кес гелсин янынга!
Къувун-къувун этсиналер,
Къувунгъа къувалашип этсиналер,
Ярыкъ чыракълар якъынлар!
Бу гечеги геде юхламай,
Арысына сени салсынлар,
Менден хабарланы алсынлар –
Йыламакъдан тынмагъан,
Йыгъылмакъдан турмагъан.
Гёлеклерини алды сув эди деп.
Гёрген гюнлери дув эди деп,
Палан кеслеге айттарсан!*

–Апай, гертиден де нече де пагъмулу адамлар болгъан. Ваягъланы гъар сатыры бек ойлашдыра. Ичингни бёттёбен айландыра.

–Не сёйлейсен, оланы сарнайгъан заманында эшитме тарыкъ эдинг. Ичингдеги майларынг ирижек эди. Шулай бирдагъы сатырлар эсимде къалгъан.

*Гётерип, гёк ахшамлар гелгенде
Гёк бёрюдей улуйман;
Саргъайып, сари танглар къатгъанда
Сарапай къушлар йимик йылайман.*

–Алдынгыланы сесин эшитмесем де, сизге тынглап, ясгъа гелген йимик болдум. Апай, сиз де къавишалдыгъызы, бугюнгюлакъырыбыз да къайгъылы болду. Дагъы гезик узатарбыз.

МЫЧЫГЫШДАГЫ ЁЛУГЬУВ

«КЪАНАТЛАРЫМНЫ КЪАТДЫРЫП, ОЫРЛЕГЕ УЧУРДУГҮЗ»

Белгили ва пагъмулу шаирибиз, журналистибиз «Күмүкъ тюз» газетни редактору Гёгюрчон Атаеваны Гроздный шагъарда «Янгырыкълы шыплыкъ» деген китабына байлавлу адабият ахшам ойтгерилди. Радиону уюню бинасында болгъан бу шатлы чарагъа Мычыгыш бойдагъы юртланы вакиллери, шаирни тувгъан эли Хамавортдан, ағылюсю булан яшап турагъан Покровское юртдан къонакълар чакъырылгъан эди.

Шатлы мажлис юрюлеген уллу залны ичи гелген къонакълардан алма атса, ерге тюшмесдей тыгъыс. Ичибиздеги майлданы иритеңдөй чалынагъан пашман макъам сагънаны, уллу залны, олтургъанланы юреклерин елей. Сагынада эки сынташны ортасында автор ва ону:

«Атамдан сонг ярты етим болсам да,

Анам оълюп, герти етим болгъанман.

Етимлигим гертилийген белгидей,

Эки сынны арасында къалгъанман», –деп башлаңагъаншиърусу мычыгыш тилде охула. Шону артын узата туруп, сагънагъа шатлы жыйынны юрютеген тиштайпа чыгъып, саламлашып, оъзюню гиришив сёзюн бурай башлады:

Гёгюрчон Атаеваны поэзиясыны теренлигине чомулма сюегенлер учунгъу бу ёлугъувну агъамият-

лыгъы уллу, сыйлылыгъы оырде. Бугюн биз поэзияны янгырыкълы шыплыгъында ичибиздеги бары да гыслени гъакитетен, музыка булан жавгъарлангъан, юреклеребиздеги шекликни ерине инамлыкъыны, оъчлюк-оъжетликни орнуна уллу сюовге шагъра ёл ачагъан сатырлардан оъзюбюзге дарс алма жыйылгъанбыз.

Поэзияны дол авлагында талмакъ не экенни билмейген сабанчыдай, къыркъ йылны узагъында сёзлени инг де асил жавгъарларын юргинден элеп чыгъырлып, бизге савгъат этеген, бизин, охувчуланы, сюондюрюп шайгъан шаирибиз Гёгюрчон Атаеваны артда чыкъын лирика китабыны аты «Янгырыкълы шыплыкъ».

Сагынада биревден-бирев алыш, оътесиз уста ва чебер күйде, бары халкъны ругъландырып, мычыгыш, орус ва къумукъ тиллере шаирни шиърулары охудулар. Ёлугъувну, поэзия ахшамны себепчиси болгъан Гёгюрчонге сёз бериле.

–Гъар адамгъя,—деп башлады ол сёзюн,—тувуп оъсген ери бек аявлу. Ата юртуна, ана элине бакъынан сюовге гъеч зат етип болмажакъ. Неге тюгюл, онда яшлыгъыбыз ойтген, азиз адамларыбызыны къабурлары бар. Тек заман гете туруп, къызлагъа шо сюовюн эки бёлме тюшюп къала. Шо сюовюн мен де ата юртум ва ағылюм яшайгъан ер булан пайлагъанман. Бугюнгю ёлугъувда, мен яшайгъан Покровское деген юртну вакиллери де ортакъчылыкъ этегени мени учун да уллу къуванч, оъктемлик. Оъз адамы йимик, мени къабул этгени учун олагъа гъакъ юрекден баракалла билдиремен,—деди ол.

Юртлуланы атындан Покровское школаны ата-аналарыны комитетини председатели Патимат Бехаева пагъмулу шаирибиз Гёгюрчонню гъакъында айта туруп, ону поэзиясы уллугъада, гиччи гедеювукъ экенни ва терен маъналы сатырларында халкъны талигъи, сюювю-гюювю, юрек уруву, тыныши бар кюонде берилгени учун бир йимик ортакъ деди. Башгъа миллиетни абурун-сыйын къазанма сюйсенд, башлап ону тилин уйрен дейген айтывубуз бар. Гёгюрчон буса, ана тилиндөн къайры, мычыгыш тилде де кимден де арив сёйлеп бажара. Шо буса шаирни бизин халкъга этеген абурун бир белгиси. Бугюн лакъыр юрютеген, шиърулары орус тилге гёчюрюлюп чыкъын ону «Янгырыкълы шыплыкъ» («Звенящая тишина») деген китабы да—мен учун да бир уллу сыйлы савгъат,—деди ёлугъувну юрютеген къыз.

—Мен сизге,—деп узата сёйлевюн,— бир ёммакъ айтма сюемен. Хыйлы йыллар алда къумукъ юртда бир къызы тұва. Шо къыз, оъсюп уллу болатуруп, дюньяны

МЫЧЫГЫШДАГЫ ЁЛУГЬУВ

ортасы Борагъанда деп ойлаша болғын. Неге тюгюл, шо юртда ону юргине лап ювукъ адамлары яшагъан: амайы, баживю, оланы яшлары, хоншу тенгли къызлар. Амайы Дагыстангъа гелген сайын, Гёгюрчюнню оызлеге алып гете, ол да оызюн гиччи пача къызгъа тенг эте. Себеби де, айланадагыланы огъар бакъгъан уллу сююю, гъар якъдан огъар этилеген тергею.

Иыллар майчыракъдай ирий. Бу къызыны көп сюеген амай да, баживю де гете, тек амма шо замангъы гиччи къызыны, гъали буса уллананы, сюеген оланы яшлары да, олардан тувгъанлар да бар. Бу ёммакъ кимни гъакъында экенни англагъансыздыр. Гёгюрчюн оызю айтагъан күйде, гъар гезик Борагъан деген сёзю эсге алса, ону юргинде гъайсыз яшлыкъыны насили макъамлары сес бере. Шаирни насили яшлыгъыны шагъатларын, борагъанлыланы, сагънагъа чакъыраман,—дегенде, залдагъылар гётеринкли күйде харс урдулар ва Борагъандагы орта школаны директоруну тарбиялав ишлеге къарайгъан заместители Мадина Хункермурзаева сагънагъа алгъышлы сёзлерин айтмагъа гётерилди.

—Аявлу къурдашлар, аявлу Гёгюрчюнбюз! Бугюнгю сени булангъы ёлугъувубуз бизин учун—уллу байрам, чинкдеси — насиپ. Сени поэзиянгны бизин школада болагъан байрамларда, конкурсларда яшлардан башлап уллулагъа ерли ойтесиз иштагъыланып охуйлар, йырлайлар. Китаплары къолдан къолгъа алынып охула ва тавшала буса, шо шаир учун да—уллу насиپ. Сени «Янгырыкълы шыплыкъ» деген китабынг ананы, атаны сюйме, бирев-биревге яхши янашма чакъыра. Сен янгыз Дагыстанны шаири тюгюлсен, Мычыгъышбойда яшайгъан къумукъланы да көп сююмлю, гёрмекли шаирисен. Мунда гелип, сени булан ёлукъма гъасиретлер көп бар. Оланы барын да бугюн шунда алып гелип болмадыкъ. Биз сизин Борагъангъа хас күйде чакъырма гёз алгъа тутгъанбыз,—деди ол.

—Мени ата юрутум Хамаворт — мени яшлыгъымны алтын къаласы,—деп лактырны узатды Гёгюрчюн Атава. — Бу яшавда гъеч бир даражагъа етишген бусам, ол мени тизивлигимден тюгюл, Аллагъдан гелген пагъому да, мени муаллимлеримни инаныву да магъа илгъам берген. Дос-къардашымны, юртуларымны гъалал сююю мени къанатларымны къатдырып, орлелеге учура.

Бу маңналы сёзлерден сонг, сагънагъа чыкъгъан Гёгюрчюнню көп санавдагы юртуларыны, къардашларыны атындан Алибек Гъажиевни аты къюлгъан Хамаворт орта школаны директору Наида Гъажиева, Къыстаман Ахаева, олай да, гъар бир ишни, намусну тюбюне гирип күтеген Боташорт школаны директору Зайгинат Умарова Гёгюрчюнню поэзиясына көп уллу багъа бердилер ва ол оызлеге де нечик ювукъ экенни, ону яратывчулугъуну яшланы патриот ругъда тарбиялавда пайдасы ва маңнасы барны эсгердилер. Ол, мен шаирмен деп айтып, бир де оызгелдерден оызюн артыкъ гёрмеген, янгыз юртуларыны тюгюл, бары да дос-къардашны да, таныш-билишни де яхшылыгъын-

да да, къыйынлыгүнлөринге де табылагъан адамыбыз. Оызю нечик яшай буса, ол шолай язагъан шаир, муна шо гертилик буса ону поэзиясын айрыча гючлендире, халкъны тергеюн тарта деди олар.

Шо ахшам хамавортту муаллим Гъурмат Татаева, Гёгюрчюнню поэзиясы оызю ирия этгенге гёре, мычыгъыштилге гёнгюллю күйде гёчургенин айтды ва оланы бир нечелерин жыйылгъанланы ругъандырып охуду.

Сёйлевлени арасында шаир Гёгюрчюн Атава шиъруларын къумукъ, мычыгъыш, орус тиллерде ерерден гелген охувчу яшлар да чебер күйде охудулар ва йырладылар. Шо бир вакътини ичинде сагъна да, ону алдындағы бош ер де гиччирик тойда бары халкъ гюмелекдей саркъагъан Гёгюрчюнню ортасына алып бийигени де адамланы шайлы гёнгюн ачды.

Гёгюрчюнню якътайтъанлар да, ону сюегенлер де нечакъы да бар. Шо шатлы поэзияны байрамында да гъаманда огъар табылып гелген Дагыстан Республиканын ат къазангъан артистлери Зоя Сатуева ва Латип Шайыпов айрыча ренк къошду демеге ярай. Эки де йыравну къумукъ ва мычыгъыш тилдеги йырларын къаравчулар гючлю харс урувлар булан къаршыладылар.

Мердешленген күйде ёлугъувну ахырында Гёгюрчюн Атава шаирине сёз берилди:

—Булагъ ёлугъувлар яратывчулукъ булан машгүл адамлагъа янгы асарлар яратывда гюч бере, дагыдан да бек къанатландыра. Сонг да, поэзияны таъли емишлерини татывун билмейген адам — ярты-ярым адамдыр. Стойгенлени сююв гыслерин гючлендиреген, жавапсыз сюювнү сезгенлени янгыз ерде йылатагъан, гъар не ишге урунгъанда да шекликни орнуна инамлыкъны түвдуррагъан гюч — поэзия. Бугюн шу уллу залгъа поэзияга гъасиретлер, шону булан яшав къурма бажаргъанлар, поэзияны гёз урулмагъан, къол сүгүлмагъан алтын хазнасындан илгъам алма сюегенлер жыйылгъан. Бугюнгю ёлугъувубуз узагъындан болсун. Гюндюзлерииз берекетли, ахшамларыгъыз хайырлы болсун,—дей туруп, шатлы ахшамны ёрукъду күйде ойтгерме этек чалып айлангъан Покровское орта школаны директоруну тарбиялав ишлеге къарайгъан заместители Абакар Солтанбиеевге ва муалимтарбиялавчу Асият Шагъбазовагъа гъакъ юрекден баракалламны билдиремен.

Жыйынны тамамлай туруп, Мычыгъыш Республиканы «Оптимум» деген жамият кырумуну председатели Р. Ахмаев, адамланы ихтиярларын ва азатлыгъын якътайтъан Жамият советни председатели Д. Ягыяев Гёгюрчюнге «Мычыгъыш культураны ва тилни сакътайтъаны учун» деген медаль ва гюметлев грамоталар тапшурду.

Мычыгъыш бойдагъы шатлы чара умуни бийивлер булан тамамланды.

Магъаррам АЛИМГЪАЖИЕВ.
Грозный-Хасавюрт.

Бизин Патимат

Да, жизнь тогда лишь будет хороша,
Когда весь долгий путь твоя душа,
В трудах и горестях не надломяся,
Пройдет, с мечтой храня живую связь.
Когда, склоняясь над памятью своей,
Ты сможешь на поступки прошлых дней
Взглянуть, не содрогаясь, не стыдясь,
А тихо и задумчиво гордясь...

Фазу АЛИЕВА

Ю билей не затдыр? Натижа-лар, гъасиллер чыгъарагъан вакътими, уллу болгъанлыкъны белгисими яда яшавну бир янгы гесегими? Гъар инсан шо соравгъа оъзтёрече жавап бере. Оътген заманлагъа гёз къаратып, оъзюне яшавда аркъатаяв болгъан дос-къардашны, ювукъ адамланы, герти къурдашлагъа айлангъан, бир ағылдайтурагъаниш ёлдашларын, яхшыны ва яманны, сююнчю ва къайгъыны эсге ала..

Бизин иш ёлдашыбыз Патимат Вагъитованы оъмюр чагъы ону паспорундагъы языв булан рас гелмей! Алда йимик къурчлугъун, жагълыгъын тас этмейген, бир де руғдан тюшмейген, адамлардан даим яхшылыкъны къаравуллайгъан, оланы бир тюрлю кемчили-клерине тергев бермейген Патимат бугюн де «Дагъыстанлы къатын» деген журналны колективини арасында айрыча ерни тута, оъзгелеге уылгю болуп токътай.

Журналны дарги тилде чыгъа-гъан бёлжүгүндө 40 йылдан артыкъ ишлеп, анадаш печат къуралына амин күйде къалгъан. Бир замангъы баш редактор, аты бютюн дюньягъа белгили шаир, язывчы, публицист Фазу Алиева Патиматдагъы адилликге талпынывну, адамлар булан гелишип болагъан-

лыкъыны айрыча эсгере эди ва оғъар бирнече керен оъзюн заместители болуп чыкъмагъа таклиф этген эди. Тек Патимат Фазуну нечакъы сойсе де, абур этсе де, гъар гезик разилигин бермей эди. Шону учун, ана тилинде чыгъағъан журнал шонча да бек аявлу эди.

Шо гъайран къатынгиши булан янаша 25 йыл ишлеп, мен бугюнде ону чыдамлыгъына, дазусуз рагъмулугъуна, саламатлыгъына, гъар бир мюгълетде оъзюн сакълап бажарагъанына тамаша боламан. Герти дагъыстанлы къатынны уылгюсю болуп, яшавдан башын гёттерип, биревню де алдында ий болмай инамлы абатларалып юрүй. Заман адамланы алышдыра деп айтыла. Тек Патиматтагъа къарасант, оғъар заман бир де таъсири этмеген деп эсинге геле. Ол адисизликни къабул этмей, адамлар бир-бирини алдында тенг болма герек деп гъисап эте. Ол къысмат оъзюне бергенинден сююнүп, бир де бай болайым, мал-матагъ жыяйым деп чабып, талашып айланмагъан. Эри белгили дагъыстанлы алим, адабиятчы, ДГУ-нүү профессору Абдулла Вагъитов булан уыч уланны оъсдюрген ватарбиялагъан. Яшлар ата-анасына эпсиз ошагъанлар: не эркин кабинетлер, не тъакимлик къуллукълар оланы алтын умуту

болуп токътамады. Олар ата-анасын эрши ишлер булан ер этмейли, адатлы яшавну юрютелер. Олар урушбат ала, урлай деп, гъали болгъанчагъа бирев де эшитмеген. Вагъитовлары ағыллюю шолай принциплер булан яшай!

Патиматны яшаву оъзюнде бир ёлакъ да ёкъ таза кагъыз япыракъ йимик. Шолай оъмюр сюрген, тап шо күйде анасындан, улланасындан уылгю алып, авлетлери де, торайлары да яшай. Патимат олар учун герти къурдаш да, насиғатчы да дюр.

Озокъда, оъзюнгүн гъакъыллы, бары да затны англайгъан, гишини къыйынын-дергин сезип бажарагъан иш ёлдашынгы гъакъында язагъанда, толу күйде гъакъыкъатлы болма тынч тюгюл. Сынавлу журналист, ол инг башлап-язагъан, яратывчу адам. Ону яшлар уййлерини гъакъындагъы артдагъы очерклерин эсге алсакъ, шо къайдалы исси, жанлы, гъайлы күйде янгыз оъзгелеручун, жанын берме гъазир адам язып болагъанын англайсан.

Белгили күйде, Патимат «Чужих детей не бывает» деген рагъмулу чараны сиптечиси. Гъали шо бютюн республика даражада оътгериле. Эсгерилген очерклери учун, ол Дагъыстан журналистлени

ИШ ЁЛДАШЛАРЫБЫЗ

союзуну лап къыйматлы «Алтын къаракъуш» деген белгиси булан савгъатлангъан. Ондан къайры, иш ёлдашыбыз «Алтын къалам» деген премияны ва дипломну лауреаты да дюр. Кёп йыллыкъ къайратлы загъматы ва республиканы алдын-дагы къуллукълары учун, Патимат «Дагъыстан маданиятыны ат къазангъан къуллукъчусу» деген тьюрметли атны да алгъан.

Язывчу, публицист Патимат Вагытова оъзюню яратычулугъун янгы келлептер, сюжетлер булан толумлашдырма, байындырма талмай. Ону къайсы шагъарда да, къайсы юртда да ювукъ адамын йимик къабул этелер. Мен оъзюм де шогъар кёп керенлер шагъат болгъанман. Ону адамлар булан, уллу болсун, гиччи болсун башгъа тюгюл, гъаллашып, гелишип болагъанына дайм тамашалыкъ этесен. Ол башгъа адамны аврувун-къыйынын оъзюню къыйыны йимик анадай къабул эте. Озокъда, Патимат бир-бир де артыкъ талаплы болма да бола. Тек ол бир заманда да адилсизликни яны болмагъан. Шолай янгыз биз, ону булан ишлейгенлер ойлашмайбыз, шону ону булан яшавда ёлукъгъан гъар инсан яхши биле.

Патимат Вагытова Даҳадаев районда тувгъан. Ерли адамлар гъали де ону эсге ала бола. Бир вакъти жап-жагъил Патиматгъа юрт советни башын тутма тапшургъан болгъан. Ол чагына да къарамай, уллу намусланы бойнұна алып, этек чалып, белбюгюп дегенлей, ишине урунгъан. Ол къайсы масъаланы да тынч чече эди. Неге тюгюл, адамлар оғъар инана эди. Олар оъзлеге гъажатлы болгъанда, Патиматны янындан көмекни де, якълавну да табажагъын биле эди. Къызъяшны гъаракаты партия къурумланны янындан тергессуз къалмагъан. Ол бир нече керен тьюрметлев грамоталар булан савгъатлангъан.

Патиматгъар бир ишинде шолай эди... Бютюн оъмюрю сюовде ва разиликде яшагъан ата-анасына бекисси күйде янаша эди. Оъзюню эри учун да ону ахырынчы мюгълети гелгенчеге гъайлышы ва инамлы

къатын күйде къалгъан эди. Саламатлы, уялчан Патимат эрине бакъгъан якъадыгы сюов гъислерини гъакъында бир де айтмай эди. Тек гъар тюрлю мажлислерде зри Абдулла Магъамматовични гъакъында хабар чыкъса, ағылу чери булан оъктем болагъанын яшырып болмай, гёзлери янып гете эди.

Мен оъзюн эпсиз сюеген иш ёлдашымны гъакъында арты битмейген күйде хабарлама болар эдим. Мисал учун, нечик ол гъарибизни яшаву-буздагы четимликлеге, къыйынлыкълагъа талчыгъаңынлыгъын, пенсиягъа чыкъынланы унутмай-гъанлыгъын, савгъатлар да алып, чакъ-чакъда оланы гёрме барагъанлыгъын. Ядадаргилер ортеген бир уллу-гиччи чарагъа да чакъырлмай къалмайгъан. Оъз миллетини арасында шонча да уллу ону абуру. Кёп затны хабарлама бола...

Тек аслусу ону бар ва болажакъ-адамлыгъы, четим гъалгъа тюшегенлеге къол узатагъаны...

Патимат Вагытова – бойлу-сойлу, исбайы къатынгиши. Бизин намусубуз, насыгъатчыбыз ва судьябыз! Тавакаллыкъын варғымулукун уългюсю! Инг башлап биз оғъар савлукъ ёрама сюебиз. Аявлу Патимат! Сизге ювукъ адамларыгъыз булан дагъы да узакъ йыллар бирче турма насып болсун!

АЙШАТ ТАЖУДИНОВА

Шагыны қызы-Периҳан-ханум

АЛАВ АЛИЕВ

Кёп сериялы «Великолепный век» деген түрк кинофильмге дюньяны хыйлы уйлекелеринде иштагыланып къарагъанлар. Дағыстанда да, айрокъда къатынгисилени арасында фильмни ушатғанлар аз тюгүл. Сериалда не де бар: ялынлы сюов, оьчлюк, хыянатчылыкъ, тарихи давлар, душманланы арасында сав къалма къарайгъанлыкъ, байгийимлер, къудратлы эренлер, сукъландырагъан къатынлар... Фильмде XVI асрудагы агъвалатлар суратлана. Дюньяны инг де гючлю пачаларыны бириси, Осман империясыны солтаны Сулейманны ва есир болуп тюшген, ахырда ону олжасы болгъан Гююрремни гёзел сюювюно гъакъында хабарлана.

Тек мени телесериал башгъа яндан тергевиомню тартды. Бизин охувчуларбыз шо девюрлерде къысматы ва тарихге этген къошуму булан фильмдеги игитлерден бир де къалышмайгъан, тувра Дағыстан булан байлавлу адамлар да болгъанын билеми экен?

Иранны эжелги къольязмалары сакъланагъан пачалыкъ архивинде Гююрремни Персияны шагы Тахмаспны агълюсю Солтан-агъакъатынгъа язған кагъылары бар. Шоланы бирисинде, Сулейманны къатыны оъзюно Персиядагы тенглисine: «Айтэринге, бир-бири булангы давларын битдирсиплер. Мен де оъз янымдан солтангъа айтажакъман. Бизин пачалыкъланы арасында парахатлыкъ болсун!»

Персияны ва Осман империяны арасындагы давлар бир сёне, бир яна дегенлей, кёп йыллар узатылып турған. Тарихи китапларда шоланы барысыны да гъакъында толу күиде маълуматлар берилген. Озокъда, пачалар оъзлени къатынларына къулакъасгъан болгъандыр деп, гъали мекенли токъташдырмағъа къыйын. Амма шо кагъыздан сонг, узакъ заманда гетмей, Амалье деген шагъарда Иранны ва Тюркияны пачалары парахатлыкъны гъакъындагы дыгъаргъа къол салалар.

Бу хабар Дағыстан булан не-чик байланы дагы деген сорав тувулuna? Узун сёзю къысгъасы, эсгерилеген Тахмаспны агълюсю

Солтан-агъа-къатын къумукъ пача Чопан шавхалны къызардашы болгъан. Шо шавхалланы таъсири вагючю Куралынни тамагъындан Къабарты тавлагъа ерли яйылгъан ва етишеген заманлар эди. XVI асурда яшагъан тарихчи оъзюню къольязмаларыны бирисинде, шавхалланы гъакъында айта туруп: «Шагъны тахыны сол ва онг якъларында экишер шанжаллар салынгъан эди. Бириси – Къандагъар хангъа, экинчиси – Иранны Москва пачалыгъындан къоруигъан шавхалгъа, уъчюнчюсю – Грузияны пачасына ва ахырынчысы – арап уълkelени дазуларында туррагъан хангъа», – деп яза.

Солтан-агъа-къатын оъз заманына гёре бек билимли, англавлу адам болгъан. Яшларын оъсдюргендеш, тарбиялайгъандан къайры, уланлары эрте-геч шагъны тахына олтурсун учун, уллу гъаракатлар этип айлангъан.

Атасындан сонг, Персияны шагы уланларыны уллусу Сулейман-мирза болар деп къаравуллана эди. Шо гъакъда пача къаладагъы асру язывчу булай эсгер: «1573-74-нчю йылларда шагъ Тахмаспны сыйлы савлугъу осаллашды ва ол хапарсыздан тёшекге тюшдю. Шагъ алгъасавлу күйде оъзюню янына Казвинде туррагъан уланын Сулейман-мирзаны чакъырды. Энниден сонг, ол тахда олтурмакъ бар. Ону анасы шавхалны къызардашы бола».

Тек Иран пачаланы къавумтайпасыны арасында тарихде Солтан-агъа-къатындан эсе, ону къызы Перихан-ханумну аты артыкъ эсгериле. XVI асрунда орталарында, Персия пачалыгъында, ол инг де таъсирили, сёзюне шексиз тынглайгъан, айтгъанын этирип болагъан адамгъа санала эди. Перихан-ханумну замандашлары ону шагъны оъзге яшларындан хыйлы гъакъыллы гёре болгъан. Къызыны гъар тюрлю ойларына, таклифлеринегъатта шагъ Тахмасп къулакъаса эди.

Жагъил Перихан-ханум пачалыкъ ишлени барышына уллу таъсир эте эди. Ону абуру о замангъы сефевид бай-бийлени

сыкълашдыра, уълкени хыйлы белгили адамлары шагъны къызыны кёмегин ва якълавун къаравуллай. Тек ону оъзюню яшаву насишли эди деме оътесиз къыйын. Балики, ол пачалыкъны ишлерин уйленивиден, ожакъ къурувдан артыкъ гёре болгъандыр...

Перихан-ханумну мердешли ислам илмулардан яхши англаву болгъан. Ондан къайры, ону тизив шаир гъисапда да таный эдилер. О девюрлерде, Гюнчыгъышда шириу язагъанланы уллу абуру бар эди.

Ону Казвиндеги йимик, мукъялты ва гёзел къалалар Иранны дагъы бир шагъарында да ёкъ эди. Перихан-ханум атасы оълген сонг, бош къалгъан тахны эркъардашы Исмайыл елесин учун хыйлы гъаракат этген. Эркъардашларыны уллусу Сулейман-мирзаны ол пачалыкъ ишге гъазир тюгюл деп гъисапэтеболгъан. Исмайыл-мирза атасыны буйругъу булан кёп йыллар зинданни ичинде бугъавланып тургъан (сюйген буса солтан Сулейман оъзюню уланын йимик, жазалама да болар эди). Мисгин шагъны ювукъ адамлары Тахмаспны лап гиччи уланы Гъайдарны тахда олтуртмақъны арив гёре. Перихан-ханум къошуулмагъан болгъан буса, шолай болма да болар эди.

Курд тарихи илмуланы кюрчюсөн салгъан Шараф-хан шо агъватлатланы суратлай туруп: «Оълген шагъны къызы Перихан-ханум Гъайдарны шагъ этме турагъанын билип, шоссагъат инамлы адамын анасыны эркъардашы, шавхалны янына бакъдыргъан. Шавхал асгерлери ва Асланбек Афшарны адамлары булан тезликде етишип, шагъны къалаларын къамавгъа алгъан. Гъайдар бир тайпа делилени оюна тынглап, къатынгиши опуракълар гийип, бир нече къатынгишилени арасына къошуулуп, къаладан чыкъма къарагъан. Тек ичиндеги къуллукъчуланы бириши шо гъакъда шавхалгъа билдириген. Шавхал Гъайдарны артын тутуп, башындашы явлугъун сувуруп алыш ерге ташлагъан. Гъайдар хынжалын чыгъарып къаршылыкъ этме айлангъанда, шавхалны нёкери шёшгеси булан бир уруп,

шагъны уланыны башын гесген», – деп эсгер.

Исмайыл зиндандан азат этиле ва шагъны тахын елей. Тек бираздан ону узакъ йыллар туснакъда тургъаны гъатдан озуп инамсыз ва рагымусуз этгени белгили бола. Янгы шагъ оъзюню къызардашыны хыялларына шеклик этме башлай. Не ерде де оғъар яман негетлери булангъы адамлар гёрюн. Биринчилей, ол агъасы Сулейман-мирзадан къутула. Ону оълтюрмэ буварыв бер. Сонг, кёп заманда гетмей, инилери Магъмутну (бир йыллыкъ уланы булан бирче), Имамкулини ва Агъматны оълтюрте. Арты булан вазирлени бирлери ва оланы ювукъ адамлары жазалана. Шо къанлы жазалавлар халкъны бек разисизлигин тувдура ва арадан эки йыл да оътмей, шагъ Исмайылны яшыртгъын агъу берип, ёкъ этелер. Тарихчи Искандер-бек язагъангъа гёре, шо ишде Перихан-ханумну да къошууму болгъан.

Исмайыл оълтюрюлген сонг, Перихан-ханум дазусуз Персия империясыны биргине-бир герти есиси болуп токътай. Тек уълкени законларына гёре, пачалыкъга къатынгиши башчылыкъ этме болмай. Шо саялы Перихан-ханум тахгъа оъгей эркъардашы, аврувлу, осал гёреген Мугъаммат Худабендени олтурта. Ол эркъардашы тынглайлар, айтгъан-айтгъанын этип турар деп умут эте. Тек Перихан-ханумгъа ишлерин сюйген күйде юрютювде бирден Мугъамматын къатыны Хайыран-Ниса-бегим тогъас болуп токътай. Шагъны бары да ишлерин олоъзюню къолуна ала. Гъатта бош хасиятлы пачаны къаарларына ону мюгъюю салына болгъан. Ниса-бегим бары да гъакимликни елеп битгенде, шагъны атындан Перихан-ханумну оълтюрмек деп къаарар чыгъара.

Перихан-ханумну 1578-нчийыл-ны февраль айны 12-нде Казвинде жазалайлар. Ону къангъа боялгъан, уюшгъан чачлары булангъы гесилген башын бары да халкъ гёргүн деп, шагъарны къапуларына илелер. Жазалангъан гюн оъзюнде къумукъ къан агъагъан шагъны къызына 29 йыл бите болгъан.

Шагынабат АЛИМАГЬАММАТОВА:

«АГЬЛЮДЕ КЫЗ ТУВГЪАНЫНА ГЪАКЪ ЮРЕКДЕН СЮЮНЕ»

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Магъачкъаладагъы этно-маданият центрны бинасыны табасаран хали йимик, накышлангъан ал бети ерли халкъны ва гелген къонакъланы тергевюн тартмай къоймай. Центрда бир айланып, Дагъыстанны бары да мердешли халкъ саниятлары булан таныш болма имканлыкъ бар: гоцатль хынжаллар, кубачи алтын ва гюмюш маллар, гъайдакъ тикметигив, унцукуллю агъачусталаны ишлери, балхар балчыкъ савут-саба, езден этилген къумманлар, легенлер, къатынгиши тагъымчакълар... Тек мунда лап да кёп къол булан согъулгъан табасаран халилер жыйылгъан. Шолланы центрдагъы умуми санаву 1500-ден де артыкъ.

Табасаран агълюлерде бары да къызъяшлар янгы сёйлеме ва юрюме башлагъанда, хали сокъма уйренелер. Гиччи Шагынабат да ууч йыллыкъ чагында tenglilileri йимик, биринчи тююнлени байлама уруна, дөртюнчю класда буса биринчилей оъзю хали согъя. Табасаран къызлар учун, хали согъув уйниую тазалайгъандай, савут-сабаны жувагъандай— адатлы, уйренчили иш.

Шагынабат Хив районну Межгюл деген юртунда кёп яшлы агълюде тувгъан. Олар 3 улан ва 7 къыз бар. Шагынабат: «Дагъыстанда къыз тувгъанына янгыз табасаран агълюлерде сююнедир»,— деп масхара эте. Гъатта гиччинев къызъяш да ожакъгъа аз-маз буса да гелим гелтирме бола: табасарнлар аслугъалда халилени согъув булан къазаналар.

Школаны битдиргенде Шагынабат Алимагъамматова оъзюню

къысматы сав оъмюрюне хали согъув булан байланар деп турмай эди. Ол 10-нчу класдан сонг, ДГУ-ну биология факультетине охума тюше. Устьюнлю күйде диплом къазанып ата юртуна къайта ва оъзю охугъан школовада химиядан ва биологиядан дарслар юрютме башлай. Неге биология? Шагынабатны атасы Сайитмагъаммат касбусна гёреветеринар. Муна Шагынабат да атасыны ёлун узатма сюйген. Тек

огъар школадагы ишин къойма тюшген. Гетген асруну ахырынчы йыллары муаллимлер учун тынч заманлар тюгюл эди. Къутсуз ала-палар, шону да бир де заманында бермес. Яшав юртмеге нече де къыйын эди. Шо себепден хали согъув Шагынабат учун аслу иш болуп токътай.

—Мени анам сав оымюю хали согъагъан фабрикада ишлеп гелген,—деп эсге ала Ш. Алимагъамматова. —Ол согъагъандан къайры, художник-дизайнер де дюр эди. Анамны яхшылыгъындан мени де хали согъувну бары да янларындан англавларым бар, бары да сырларын билемен десе де ярай: накъышларда, боявларда, ренклерде, ийплерде...

—Дагыстанда бары да халкълар хали согъа гелген: къумукълар, гъайдакъ даргилер, лезгилер, лаклар, ногъайлар,—деп мекен-лешдире Шагынабат Сайтмагъамматовна.

Этно-центру директору айт-тагъангъа гёре, алда халилер уйню ичин безендирмек учун этилмей эди ва шо саялы гъали йимик ярыкъ тюслерде болмагъян. Заманлар гетип, халилерде накъышлар этилинме башлангъян, баргъян сайын шолар исбайы, назик бола. Накъышлагъа къарап, уйесини мадарлыгъы гъакъында къыймат бериле эди. Халилер байлыкъыны, моллукъын белгиси болуп токътай ва ярлы ожакълардан бай ожакълагъя гёче.

Бугюн тюксюз ва тюклю табасаран халилер гъар дагыстан ожакъда бар десе де ярай. Янгыз халилер тюгюл, сумакъланы, паласланы гёzel накъышлары тамашагъа къалдыра ва гёзню сююндюре. Оланы тамлагъа илелер, аякъ тюпге яялар. Бир-бир уйлерде гъали де полгъа къалын бийик тюгюбулангъы халилер яылгъян. Шагынабат Алимагъамматова бизге бир хали сокъмакъ учун нечакъы заман гетегенин англа:

—Адатлы кюйде, бир хали алты ай согъула. Хали согъув гъар устадан хыйлы чыдамлыкъыны, бажарывлукъыну ва яратывчу янашывну талап эте. Уллу, сан янлы табасаран халилени къачанда багъасы болгъян. Эжелги заманларда бир яхши халиге 2-3 атны багъасын бере болгъян. Гъали буса къол булан этилген бир халини сатып, машин алма боласан.

Этно-центрда тёбе болуп топлангъан халилер бир зор ренкли суратлары булангъы китапны эсге сала. Хали согъувну усталары шо китапны бетлери минг йыллар булан языла гелген деп гысап эте. Тав ерлерде бырынгъы халилени есисини бек бай китапханасы бар дейлер. Негет тюгюл, накъышларда ата-бабалардан къалгъан яшыртгъын маълуматлар, гележек наслулагъа насиғъатлар сакълангъян. Гъатта гиччинев накъыш да кёп наслуланы сынавларын, билимлерин сакълай.

—Халини ортасында адатлы гъалда медальон согъулгъян. Айланасында орнамент. Эжелги нақъышларда ортасында ер юзюнү сураты этиле эди, гъали-гюнню. Халини ягъалары уйде низам, ёрукълукъ болсун учун нақъышланы бирикдире. Шонда гъар заман даймликни суратлайтгъян бир омуз бола. Хали согъувда отну, ялынны маңнасын береген къызыл тюс айрокъда кёп къоллана гелген. Шо боявну маренаны тамурларын ва япрыкъларын къайнатып онгара болгъян. Шо оьсюмлюк, айрокъда Дагыстанны Темиркъазыкъ ва Къыбла бойларында кёп оьсе болгъян. Дербентни шагъар гербында да маренаны тамуруну сураты этилгени де негъакъ тюгюл. Гёк тюслию бояваз къоллана болгъян,—деп хабарлай Шагынабат.

—Гъалиги заманда хали согъув —янгыртылып гелеген тармакъ,—деп Ш. Алимагъамматова. —Шо

дагъы да оьсер, оьрленер деп эсиме геле. Неге тюгюл, къол саният къачан да тарыкълы болуп гелген. Ол гъар ожакъга иссилик ва онгайлыкъ гелтире. Бугюн табасаранлардан къайры, хали согъув булан доланагъанлар гёрюнмей. Пагъмулу, яхши усталаны оланы арасында да тапма тынч тюгюл. Бырынгъы халилер 90-нчы йылларда тыш янлагъа кепеклеке сатылды, Дагыстанда аз къалгъан...

Буса да, Шагынабат Дагыстанда мердешли хали согъувну сакълама бажарылагъанына иана. Шону учун, тийишли шартлар болдуматарыкъ. Янгыз шо заман гъалиги усталаны орнун оланы къызлары, торайлары тутажакъ деп гысап эте.

—Этно-центр ачылгъанлы беш йыл бола,—дей Шагынабат Сайтмагъамматовна. —Бизге гелегенлеге темалы экскурсиялар, хали согъувдан мастер-класлар таклиф этебиз. Къайсы да ушатгъан малны сатып алма бола. Этно-центр—тарихлени теренине чомулма ва гележекге яхши умутлар булан къарама имканылкъ береген оьзтёрече майданча. Гъар ким уюнде къоллап болардан къайры, биз гетген асруланы бай мердешлерин жыйивну, сакълавну, гёрсетивну оьзюбюз учун борч этип алгъанбыз. Халкъ къол саниятлар бизин тарихибизни ва маданиятыбызын бираслам гесеги.

Гъар айда этно-центрда усталаны, художниклени выставка-лары оьтгериле.

Дагысын айтмагъанда, этно-центр шагъар яшавну талашивында, орамланы къавгъасыны арасында бираз токътап, бырынгъылыкъыны ожагъына гирип, гъаргюнлюк масъалаланы, авараланы унутуп, шыптыкъда асруланы сезе гелген гёzelликни дюньясына чомулма имканлыкъ бере.

БИЗГЕ ЕТИШМЕЙГЕН АДАМ

Ярықъ гюнеш йимик, тамаша къысматы булангъа адам. Бизге Гьаписат Магъамматовна Гъамзатованы гъакъиллы насыгъатлары, гъайлы янашыву, бары да затны англайгъан иржайыву нечик етишмейгенин гъали англайсан. Ондан бугюнгю къыйын заманларда гъарибизге, айрокъда оъзюбюзну ва ватаныбызын гележеги гъакъында ойлашма борчлу этер асил сёzlени эшитме сюесен.

Гьаписат Гъамзатова терен, уллу маънасы булангъы сёзну устасы эди. Ол лап къыйын заманларда Дагъыстаны, ону халкъы булан болгъан, жамиятны сабурлукъы чакъырып, алгъасавлу, терс абатлардан къоругъан. Ойтесиз къыйын тувулунгъан гъалгъа тюз къиймат берип болмакъ, не къыйынлы мюгъледе адам гъисапда къалмакъ учун да хыйлы гъюнер тарыкъ. Мисал учун, ол 90-нчы йылларда абуру, гъакъылы, политика чалышывундагъы сынаву булан гиччи ватаныбызын къанлы ич ябушувлагъа дёнме къоймагъян. Гъ. Гъамзатова бир де халкъына хыянатчы болуп чыкъмагъян, дагъыстанлыланы бир четим масъаласы да тергевсюз къалмасын учун кёп къаст, гъаракат этген. Огъар шо тавакаллыкъ, къудратлыкъ, дазусуз чыдамлыкъ къайдан гелген эди экен деп ойлаша къаласан.

Гертиден де, Гьаписат Магъамматовнаны ата-бабаларыны тав бойларында турагъан халкъ къачан да чыдамлыгъы булан макътала гелген. Шону тамурлары инсанурлукъы азыкъ береген ва адамны къайтып оъзюню янына ала-гъянанадаш топуракъдан геле. Гъ. Гъамзатова яшавну сюе эди. Тек бир заманда да оълемен-къаламан деп талашып

айланмагъан. Оладамдан сонг, халкъны эсинде янгыз ону этген яхшы яда яман ишлери къалагъанын бек англай эди. Жагыл наслугъа айрыча тергевлю янаша эди. Кёп керенлер ону оыткюр сёзлери терс ёлгъя тюшүп адашгъан, чыныкъмагъан яш юреклени балагъдан къоругъан. Демек, яшав негъакъ оытмеген. Тек айрыча юлдузланы тюбюнде тувгъан асил адам арабыздан гетгенине юргинг авурта. Олай адам арабызда дагъы тувармы айтма да кыйын. Адамны ич дюньясын шоссагъат билип, англап болагъан, гъайлы, бажарывлу пачалыкъ ва жамият чалышывчу уллу агълюде тувгъан. Авур къол загъматгъа уйренген Гъаписат бир затгъа да кант этмей яшларын оысдюрген. Ултулагъадаим абур эте гелген. Гъатта оыр гъаким къуллукълагъа гётерилгенде де, Гъаписат Магъамматовна шо алдагъы кюонде къалгъан эди. Ону анадаш Хасавюрт шагъарында танымайгъан бир адам да ёкъ эди десек, къопдурув болмас. Къайда барса да – заводгъа, цехге, азарханаңъа, школалагъа, ону булан сора-шагъан адамланы арты-алды болмай эди.

Ол асил хасиятланы еси эди. Балики, шо саялы ону ишиндеги оырлюклер, устьюнлюклер янгыз ону касбу бажарывлулугъундан тюгюл, халкъны сюювюндөн де гъасил бола болгъандыр. Дагъыстанлылар ол къайда сайлана буса да, даим якълап, сююп оғъар тавуш бере эди. Гъар

сиптесин якълай эди. Неге тюгюл, ол берген сёзүнде бир де табылмай къалмагъан. Шолай инамлыкъ къайсы буса да политика, жамият чалышывчугъа этилмей. Алтынны саритюсдеги темирден айрып болагъандай, халкъ гъар кимге адилли кыйимат берип болагъаны герти экен.

Журналистлер – ялгъанны гечмейген, талаплы къавум. Тек Гъаписат Магъамматовна ачыкълыгъы, хыялларыны тазалыгъы булан оланы юреклерин елей эди. Балики, шо саялыдыр ол арабыздан гетгенде, биз теренден талчыгъагъаныбыз.

Ону яшаву бир де башгъа тюгюл ювукъ адамыбыз йимик, барыбызгъа да шонча да белгили. Ол гъар бир ишде биринчи болма къаст эте эди. Шону да ол оызгелерден оыр болуп гёрюнмек учун этмей эди, Гъаписат Гъамзатова дагъы башгъа күйде ишлеме, борчларына янашма болмай эди. Ону яшав терегини та-мурлары кёп теренде эди. Не боран, не алатолпан ону авда-рып болмас эди. Бригадирден, химик-аналитик, озаманларда айтылгъан Хасавюрт консерво заводну лабораториясыны заведующийинден башлап, сынав топтай туруп, бир касбу канзиден башгъа канзиге оырлене гелген. Ол оызюню гележегин янгыз производство, ишчи адамлар булан бай-лай эди. Тек кысмат башгъа күйде буюргъан. Хасавюрт горком партияны транспорт бёлгүюнү заведуюшийи, Хасавюрт шагъар исполнкомну

председателини заместители, КПСС-ни Къазбек район комитетини биринчи секретары, ДАССР-ни Министирлер Советини председателини заместители.. Ким де сукъла-нардай макътавлу загъмат ёл.

Гъаписат Магъамматовна-гъа шолай уллу даражалагъа етишме не йимик хасиятлары кёмек этген? Гъар бир ишде биринчи болмагъа ону Къазбек райондагъы Дылым деген юртунда ата-анасы уйретген. Гъаписат анадаш районну башчысы болгъан биринчи къатынгиши эди. Ол бир вакъти Печат ва маълумат министерликге башчылыкъ этген. Ондан алда шону башын тутгъан къатынгишилер болмагъан. Шобизиреспублика учун оьтесиз къыйын йыллар эди. Маълумат къуралларгъар тюрлю политика агъымланы таъсирине тюшген эди. Тек министр газетлени милли гъаракатланы «чапгъынла-рындан» къоруп болду, бек четим шартларда республиканы оьзге ёлбашчылары булан бирче Дагъыстанны тозма къоймайды.

Г. Гъамзатова бир вакъти Пачалыкъ Думаны депутаты да болду. Ол янгы политика-гъа ёл ачма сюе эди.

Ону гъакъында оьтген заманда язмагъа, ону булангъы ёлугъувланы эсге ала туруп, тийишли сёзлени тапма оьтесиз къыйын.

Бизге сиз, Гъаписат Магъамматовна, гъали бек етишимейсиз...

«Дагъыстанлы къатын» деген журналны колективи

60-НЧЫ ЙЫЛЛАНЫ наслусундан

АЙШАТ ТАЖУДИНОВА

Бу йыл Зумурат Жандаровагъа 80 йыл бите жекэди. Уллу чагъына етишгенде де, ол оъзюю гъйран гёрюнүшү булан дайм жагълыкъыны, жагъилликни гъислерин тувдурра эди. Дагъыстанлылар ону белгили алим, художник, график, скульптор гъисапда яхши таныйлар.

Оз замынында ол ДГУ-ну тарихи-адабият факультетин битдирген. Чебер школа-студияда охугъан. Аспирантурадагы илму ишин инчесаниятгъа багъышлагъян. Ахтарывлар юрюте туруп, Эрмитажда, Грузияны ва Арменияны музейлеринде хыйлы заманын ойтгерген. Кёп йыллар Дагъыстан художниклени союзуну выставка залыны директору болуп чалышгъан, Жемалны атындагы чеберучилище де дарслар юротген.

Къызъяш йимик, инче белли, къара чачлы Зумурат шагъарны орамларындан торайы булан гезейгенде, ону танымайгъанлар ол яшны анасыдыр деп ойлаша эди. Ону келпетин бир къалипге гелтирип, адатлы англавланы дазуларына сыйындырма бажарылмай. Ол парapsихология, хиромантia, гъятта гүнтувшябушувлар булан иштагълана эди. Гъали магъа ол нечик адам эди деп сораса, ойтесиз пагъмулу, тюзлюк, адиллик саялы ябушма гъазир, ачыкъ юрекли адам эди деп айтар эдим. Милли музейде ону эсделик ахшамына жыйылгъанлар да ону асил хасиятларын, кёп тюрлю пагъмуларын эсгердилер.

Зумурат булан чакъ-чакъда ахшамлар ону уюню къыры-йындағы паркдан гезей туруп,

адамны ва табиатны байлавлугъу, буюргъандан къачып къутулмакой ёкъну, айлана дюньяны гелишлигини гъакъында узакъ лакъырлар юрюте эдик.

—Бизин айланабызда болуп туррагъян бир зат да оъзлюгүндөн, ёкъ ерден амалгъа гелмейгенни заманлар оьте туруп англама башлайсан,—дей эди Зумурат Зайитовна.—Оъзюмню эсимде бар чакты, мен агълюбузде шашыкъ, ёнкю яшгъа гъисаплана эдим. Школа дневнигим экилерден толгъан эди. Муаллимлер айтагъан бир калима да эсимде къалмай эди. Шо биз давнүү йылларында гёрген къыйынлыкъланы таъсириндөн болгъандыр деп ойлашаман. Муаллимлер буса, мен иш этип англавсуз болуп гёрюнме сюедир деген ой булан класдан къувалай эди. Магъа школада: «Сени къара яда непти тюсде бантклиринг болма герек!»—дей эдилер. Мен буса англамай эдим, неге олар яшылтюсдө болма ярамай? Класны башчысы: «Бар, башгъаларын байлап гел!»—дей, уюмебакъдыра эди. Чыгъып гетип, дагъы дарслагъа къайтмай къала эдим.

Хырча хасиятлы мен артдагъы партада олтура эдим ва муаллимлерим булан дайм эришип тура эдим. Не йимик къалмагъа болса, мен шонда ортакъчылыкъ

этмеген гезиклер болмагъан. Ахшамалар буса къызлар булан тыш уылкели фильмлөгө къарама бара эдик. Олардагы гёзеллөгө ошама къарай эдик. Анам мени эбимден гелип болмай, не этегенни билмей эди. Насигъатлар, тилевлер, сагъатлар булан мююшүде токътавлар магъа бир де кар этмей эди. Даим янгыз бешлөгө охуйгъан, бек низамлы гиччи эркъардашым Тамерланнны уылгюгө сала эди. Шо буса мени дагъыдан да бек ачувландыра эди.

Бир гезик къурдаш къыз булан ДОСААФ-гъа бардыкъ. Тюшүп герти планерни гёргенде, мен шо иш булан бек ругъландым. О заман Дагъыстанда айтылгъян авиақонструктор Къандауров къысматын гъава, авиация булан байлама сюеген уланланы, къызыланы оъзюю айланасына жыя эди. Мен шо иш булан бек ругъландым. Насигъатчыбызын көмеги булан планерлер этип, шоланы Ленинни атындагы майданда учурта эдик. Бизин учун шо уллу, герти байрам болуп токътай эди. Мен айрыча ракеталагъа тергев бере эдим. Олар оъзлени гючю, къуваты булан мени гъайранлыкъга къалдыра эди. Шондан таба ойтесиз сюймейген математикагъа артыкъ тергев берме башладым.

Бизин тухумда уллуланы барысыны да ойр билимлери бар эди: муаллимлер, тарихчилер, архитекторлар, музыкантлар... Олар бир болуп, мени ичимдеги авлиялыкъны чыгъарма ва менден низамлы къыз этмеге къарай эдилер. Мен буса гъар гюн ДОСААФ-гъя чаба эдим ва башымдан лётчиклени шлемин чечмей юрой эдим.

Биз эрте атасыз къалдыкъ. Магъя 6 йыл болагъанда, атам Зайит Магъамматович, белгили архитектор, Каспийск шағыарны күврүгъанланы бириси, халкъны душманы деп туснакъ этилди ва узакъ да къалмай гюллеленди. Анал Умужат Гъажиевна муаллим болуп ишлей эди. Бизин уюбюздө дайм кёп къонакълар бола эди. Олар шырулар охуй эди, макъамлагъа тынглай эди, сағыатлар булан политиканы айланасында эришивлю лактырлар юрюте эди.

Биз алышынывланы сюеген ва сезеген 60-нчы Ыылланы наслусубуз. Тек шо алышынывлар биз къаравуллайтъан күйде болмады. Буса да нече-нече янгы пагъмулара арга чыкъды-Бродский, Солженицын, Высоцкий, Окуджава, Шемякин... Эсимде бар, мен Ленинградда тургъанда, Эрмитажны директору Б. Пиотровский бизин жагыил художниклени жыйып, айрыча выставка ойтгерме имканлыкъ берген эди. Шо бизге нечакъы гюч, ругь берди.

Гезев ахшамланы биригинде, мен Зумурут Зайитовнаны халкъ яратывчулугъуна янашагъан кюон билме сюйдюм.

—Халкъ яратывчулугъу булан иш гөрөнгөлөр ялгъансыз адамлар. Асрулар бою ясала гелген саният ялгъан болма күй ёкъ, шо адам аралыкъланы тазалыгъындан геле. Бир гезик Балхарда мен уста къатынгъа кажинни накъышлайтъан кюон гөрсете тилеген эдим. «Болмайман. Мен бугюн хоншумну гъакъында яман ойлашгъан эдим. Шо саялы накъыш да арив чыкъмай къалмакъ бар»,—деди ол. Шо сөзлөр кёп затны англата. Гъалиги саният халкъ яратывчулугъуна етишип болса тамаша. Халкъ яратывчулугъуна дюнья яратылгъанлыкъны

сырларынайтып, англатып береген сиғырулу гючю маңнасына гёре кёкден геле ва ойзюню пагъмусу булан шогъар ювукъ болгъан.

3. Жандарованы гъайдакъ тикме тигив бек иштагъландыра эди. Шонугъакъында олбулай айта эди:

—Чилледеги гъайран накъышлакъа къарайгъанда, дюньяны гетгенин, гъалиги заманларын ва гележегин суратлайтъан белгилени гёресен. Тек гъайдакъ тикме тигив девюрлени, инсанурлукъын космос булангъы байлавлугъун суратлайтъан биргине-бир саният тюгюл. Дагъыстан халилерде де сиз айны, гюннүү, аламны кел-петлерин гөрежексиз. Накъышлар асар ийимик охула, хыйлы пайдалы маълумат бере.

Йыллар ойтюп, Эйнштейннитеориясы, Блавадскаяны философиясы булан иштагъланып, 3. Жандарова дюнья законлары математикада ийимик, мукъяялты яралагъанын англай. Эгерден айланабыздагы гъар бир затгъа бираз тергевлю болсакъ, бизге яшавну алда англашылмай тургъан хыйлы сырлары ачылажакъ. Адамлар ахырын ойлашмай кёп зулму эте. Дайм давлар юрюте, табиатны дагъыта, шону булан инсанурлукъын уллу къыйынлыкълагъа тарыта. Биз табиатны бизге гъартюрлю балагълар булан къаршылыкъ билдириме борчлу этебиз.

—Адамны къайсы якъдан алсакъда кемчиликлери аз тюгюл. Ол алам чакъы масъалаланы тюбюне тюшюп, баш чыгъарып болмай тира. Шо саялы баргъан сайын Аллагъыга багъа, ондан кёмек излей. Сизин динге янашывугъуз нечидир?

—Дин-инг башлап ойр дара-жадагъы илму. Къайысыбызыда да —инанагъанларда да, инанмайтъанларда да Аллагъ яшай. Тек гъариси шону ойзтөрече гъис эте. Ойзюмнүү яшавумну мен сыйлы Къуранны аятларына гёре юрютме къаст этемен. Гъар гече ятгъанча ойзюм ойзюм: «Бүтүн мен не яхши ишни этдим?»—деп сорав беремен. Этгеним болмады деп эсиме гелсе, Аллагъдан гечмекни тилеймен.

Гъали ойзюнг ойлашып къара! Къуранда ананы къурсагъында гъырыштыралып, къатынны ичиндеги адамурлукъ тогъузоңнеге чырмалгъанын билдик. Шолайгъар бирзатда. Къуранда бир-бирялгъан вайзачылар яягъан рагъмусузлукъ, ойчюк ёкъ. Къуран – гъарибизни ич дюньябызын гъакъында гъырыштыралып, инсанлыкъ китап.

—Сиз йога, каратэ, хиромантия, парапсихология булан иштагъланасыз. Шо да сизин яратывчулугъузуну бир гесегими?

—Шолар бир-бири булан шонча да байлангъан чы, юз къыллы хомуз йимик. Биригине тийсенг, башгъалары да тавуш чыгъара, ойзюнде саниятны, маданиятны ва медицинаны бирикдире. Алимлер токтаташдырагъан күйде, бусурман динге йога ёл гъазирлеген, ачгъан. Биз нечакъы талчыгъа турсакъ да, гъалиде адамны къаркъарасыны бары да имканлыкълары ахтарылмагъан. Шо нечакъы да яман. Яшав бир гюн магъа ойзюмнүү савлугъумнугъайын этме буварды. Врачлар сенден пайда ёкъ деди, эрим ташлады. Алгъасавлу күйде ойзюмнүү гъайымны этмесем ойле-жегимни англадым. Шо савлукъ, яшав учунгъу ябушув кёп узакъ ва инживлю эди. Муна шо заман магъабир-бир гъакъыллы адамлар йога булан машгъул болма таклиф этдилер. Йога янгыз савлугъунгуну къайтарып къоймай, ойзюнг ню ич дюньянг булан гелишли болма уйрете.

Зумурут Зайитовнагъа бёлмей сағыатлар булан тынглама сюе эдинг. Ол жагыил адамдай магъа каратэден, йогадан гъар тюрлю гүйнерлерин гөрсете эди. Ону уюнде гиччирек археология музейде бар. Кёп Ыыллар бырынгъы экспонатлары жыя гелген. Тек уйлерини аслам янын ол этген суратлар, скульптурада елекен. Магъа къысмат яшавумда шолай адам булан ювукъдан таныш болма имканлыкъ бергенине уллу насипге гысаплайман.

ТАПШУРМА

ЯШАВ УЧУН ГЪАК'

Бир гезик адам сапаргъа чыгъа. Йыракълардагъы уылкеге етишгенде, ол гъар тюрлю ерли журналланы ачып къарай. Шоланы бирисинде уллу гъарплар булан язылгъан: «Сени яшавунгнү экспурсиясы» деген билдирив тергевион тарта. Билдиривнү къырыйна атавларда ерлешген бырынгъы къаланы сураты да салынгъан. Ол шондан гезеп чыкъма токътша. Билдиривде къалагъа къачан гелме ярайгъан гюнлерден къайры, гъатта сагъатларына ерли эсгерилген...

Билдиривде айтылагъан күйде, сонг белгили болажакъ себеплеке гёре гезев саялы алданокъ гъакъалынмай. Тек гележек гюнүнгнү алданокъ билдиримे герек эди. Къужурлу таклиф булан иштагълангъан адам шо ахшам зенг этип гележегин белгиледи. Эшиклени алдында ону илиякълы күйде къаравулчу къаршылады. «Къалгъанлар ичиндеми?»—деп сорады гелген адам. «Къалгъанлар? Сизден къайры бирев де ёкъ. Сизге ёл гёрсетивчионю де берип болмайбыз»,—деди къаравулчу.

Ол къонакъны къаланы тарихи булан къысгъача таныш этди ва бары да къужурлу аламатларын эстердик: тамлагъа илинген суратланы, асгер гюбелени, эсги савутну, тюп къатдагъы оъзунде жазалавлар оътгериlegen туснакъны...

Хабарлап битгенде, ол къонакъны къолуна къашыкъны берди ва шону ич янын оърге бакъгъан күйде тутмакъны буварды. «Буда негердир?»—деп тамашалыкъ этди къонакъ. «Биз алданокъ гъакъ алмайбыз. Экскурсияны багъасын биз шулай токъташдырабыз: гъар гелген адамгъа ичи увакъ къайры булан толгъан къашыкъны беребиз. Къашыкъга тюппетюз 100 грам сяя ва къолунда

шо къашыкъны тутгъан күйде къаладан гезеп чыкъма таклиф этебиз. Ахырда биз къашыкъда къалгъан къайрыны чегебиз ва етишмейген гъар грам учун бир фунт тёлемекни тилейбиз».

—Эгерден мен бир грамын да ерге тёкмесем?

— Шолай болгъанда сизден гъакъ алымажакъ.

Къаравулчуну таклифи къонакъны бек тамашагъа къалдырыды. Къаравулчу къашыкъны къайры булан толтуруп гелген адамгъа узатды. Ол шону булан сапарын башлады. Къолуну къаттылыгъына инанагъан адам астаракъ канзилерден гётерилди. Гёзлерин къашыкъдан айырмай. Ойрде гюбелер илинген залны алдында токътап, ичине гирмей оътмегетокъташды. Негетюгюл, ачылгъан терезелеринден эшеген ел къайрыны учуртма бола эди. Шо саялы тюпге тюшме сюйдю.

Канзилени тюбюнде ерлешген эсги савутланы янгыз сыртмалардан бюгюлюп къараса тюгюл гёрме бажарылмайгъанын англады. Ол йыракъдан къарап къойду.

Шо себепден ол тюпдеги туснакъга да бармады. Тик канзилерден тюшме тюшежек эди. Ол шаткүйде экспурсия башлангъан ерге гелди. Онда ону къолунда мизанлар булан къаравулчу къаравуллай эди.

—Тамашаярты грамдан къайры тёгюлмеген,—деди ол къайрыны чекген сонг.—Къуттайман, сизге сапарыгъыз гъавайын токътады. Экскурсияны ушатдыгъызмы?—деп сорады ол ахырда. Къонакъ бирараз ойлашип, ачыкъдан жавап берме токъташды:

—Тюзюн айтгъанда, онча иштагъланмадым. Мен дайм къайрыны гъакъында ойлаша эдим,—деди.

—Не ямандыр. Мени сизге башгъа таклифим бар. Мен къайтып

сизин къашыкъны къайры булан толтурарман. Шолай низам. Тек бу гезик къайрыны унутугъуз. 12 минутдан мунда янгы турист гележек. Сиз шо замангъа къайтма герексиз»,—деп къаравулчу толгъан къашыкъны узатды.

Заманнын зая этмей эргиши къашыкъны да алыш уьстге багъып чапды. Тез- тез бир гёздөн экспонатлагъа къарап, канзилерден учуп тюшдю. Тюпдеги туснакъга къарама барагъанда, къайрыны яртысы тёгюлдю. Аз заман къалгъан саялы, ойрге алгъасады. Ёлда къашыкъда къалгъан къайры да ерге тёгюлдю.

Арадан 11 минут оътиюп, ол къаравулчуну алдына гелип огъар бош къашыкъны узатды. «Гёремисиз, къайры къалмады. Тек сиз талчыкъмагъыз. Биз сёйлешген күйде мен сизден гъакъ алмажакъман. Гъали ушатдыгъызмы экспурсияны?»—деп сорады ол.

Турист гъазиринде не айтагъаны билмей къалды. «Гъакъ юрекден айтгъанда, онча кепиме гелмеди»,—деди ол бираздан.—Мен дайм геч болмайым деп ойлаша турдум, къайрыны барысын да тёкдюм, бир леззет де алмадым».

Къаравулчу юллесин къабуздуруп: «Бир-бир адамлар бар бир зат учун да тёлемей къаст этип яшав сюре ва къанып болмайлар яшав деген экспурсиядан. Башгъалары бар—дайм бир ерге алгъасай туруп, бары да затын тез тас этелер. Яшавну илмусуна тюшюнгенлер онча кёп тюгюл. Тюшюнгенлер оъзлер учун яшавну гъар мююшюн ачалар ва гъар мюгълет булан къуваналар. Олар биле, яшавда гъар зат учун тёлеме тюшежегин яхшы англайлар»,—деп гелген къонакъны ойгъа батдырыды.

Интернетдеги материаллагъа
гёре гъазирленген

Женщина Дагестана

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

П. З. АБАКАРОВА

ответственный секретарь

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,

e-mail: delia25@mail.ru

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

С. Г. ПАРХАДАНОВА

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

и. о. редактора лезгинского выпуска

С. Э. АСЛАНОВА

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАИМОВА,

А. ТАЖУДИНОВА,

В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.

e-mail: J-dag@mail.ru

Издатель:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 14.05.2018.

Подписано в печать 21.05.2018.

Формат бумаги 60 × 84¹/₂.

Объем: 5 печ. л.; 4,65 усл. печ. л.

Заказ № 0502. Тираж (3300) 617 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца. Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00368 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

I – Нурганият Абдулгамирова, художник, преподаватель детской школы искусств, заслуженный учитель РД;

III – аул Гамсутль. Фотоэтюд.

Заман бир затны да аямай. Муна бир вакъти оъзюнде кёп халкъ яшайгъан бийик тавланы арасында ерлешген Гамсутль деген юртдан да янгыз чёгюлген уйлер къалгъан. Тащырлар бузулгъан, орамланы чёп от басгъан. Йыракъдан къарагъанда, тав бетде къонушгъан Гамсутль къарлыгъачны уясын эсге сала. Гъали юртгъаянгыз яв аякъдан етишип бола. Тюзюн айтгъанда, 30 йыллар алъякъда юртгъа элтеген машин ёл бар эди. Гамсутлни айланасын тизив табиат къуршагъан. Юувукъадагъы орманлыкъларда дарман отлар, къыр гъармут, алма, итбурун, агъач жиелек оъсе. Юртну ичинден тап-таза суvu булангъы тав булакъ агъа...

Авар тилде Гамсутль «ханны къаласыны къырыйында» деген маънаны англата. Шогъар кюрчюленип, ахтарывчулар бу ерлерде бир заманлар ханланы къалалары болгъан деп гъисап эти. Юрт денгизни бийиклик дазусундан 1481 метр оърде ерлешген. Ондан къайры, юртнутик бетлер къоруи.

Гамсутлда уйлер бек къужурлу күйде къурулаболгъан. Мисалучун, уйесилерини бириси ожагъыны артдагъы таманын этмей яргъа тийдирип къойгъан. Къалкъыланы бағъаналар булан бегетген сонг, уйстюне топуракъ тёгюп, таптап басдыра болгъан. Янгурлар шолай къалкъыланы чайып къоя эди. Шо саялыш шоланы къайтып-къайтып уйстюн япма тюше эди. Гъали бир уйню де къалкъысы къалмагъан, янгыз таш тамлары гёрюне. Бирлениде арап алифба булан язывлар да этилген.

Тарихни ахтарывчулар юртну къырыйындагъы сын ташдагъы язывланы нечакъы къаст этсе де,

охума бажармагъан. Шону иш этип, Ирангъа алып барып, ондагъы алимлеке гёрсетген. Олар токъташдырыгъан күйде, язывлар эжелги иран тилде этилген ва сын ташгъа азында 2 минг йыл сама бола...

Тарихде бирев де Гамсутлни елеп болмагъан. Имам Шамил бу ерлерде оъзюню асгерчилерине яшавлукъ уйлер, ат гюренлер ва туснакъны къурма буюргъан болгъан. Имам жинаятчыланы мунда бакъдыра болгъан дейлер. Гъатта о девюрлерде Гамсутлге «Шамилни Сибири» деп айта болгъанлар.

Ойгъа алмагъя да къыйын. Гетген асруну орталарында юртда яшавтолу күйде юрюле эди. Тек адамлар астаса ата-бабаларын ерлерин къюоп, яхшы яшавну ахтарып, шагъярлагъа, тюз бойлагъа гёчме башлагъан ва 40 йыллар алъякъда мунда бир ерли адам да къалмагъан.

Артдагъы йылларда Гамсутлда биргине-бир къарт Абдужалил туралу эди. Ол ата юртуна 1989-нчи йылда къайтгъан. Къалгъан уйлерден эбе-хырлысын сайлап орунлашгъан. Балжибинчилик, бавчулуку булан доланып тургъан. Сийрек буса да гелеген къонакъланы исси күйде, гъакът юрекден къабул эте эди. Ерли отлардан этилген чай ва балы булан къонакъ эте эди. Заманда бир заманда тёбенде ерлешген хоншудагъы Чохгъа пенсиясын, ерли тюкендөн ашамлыкъ маллар алмагъя яда ялкып адамлар булан лакъыр этме сююп бара эди. Халкъ масхара этип, Абдужалилге «Гамсутлни мэри» дей эдилер. Ол 2015-нчи йылда гечинди. Гъали Гамсутлни янгыз сюлдюрю къалгъан деме ярай.

ГЮЛЬНАРА АСАДУЛАЕВА

МОЙ ДАГЕСТАН

«ЖЕНЩИНА ДАГЕСТАНА»
Журнал для семейного чтения
Подписка в почтовых отделениях:
на полгода: 145,83 руб. (до адресата);
140,28 руб. (до востребования).
В киосках «Дагпечати»:
на полгода – 126 руб.